

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Motivy snu a smrti v prózách Jaroslava Havlíčka

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Karolina Nožičková**
Vedoucí práce: doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Karolina Nožičková
Osobní číslo: P13000553
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obory: Historie se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: Motivy snu a smrti v prózách Jaroslava Havlíčka
Zadávací katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce je zaměřena interpretačně, k vysvětlení role, kterou v psychologicky založeném vyprávění Jaroslava Havlíčka plní motivy snu a smrti. Výklad bude zasazen do širšího literárněhistorického kontextu literatury 30. a 40. let 20. století a zohlední zejména tendence, které se projeví v tzv. psychologickém románu této doby. Sonda do tvorby Jaroslava Havlíčka by měla přiblížit jeden z výrazných tvárných postupů tematizujících problém iracionality, neuchopitelnosti, tajemství a náhody v osudu individua.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HAVLÍČEK, J.: Zázrak flamendrů: povídky z kufru.Praha:ČS.1964.

HAVLÍČEK, J.: Smaragdový příboj.Praha:ČS.1962.

HAVLÍČEK, J.: Prodavač času.Praha:ČS.1968.

Poetika české meziválečné literatury:(Proměny žánrů).Praha:ČS.1987.

BINSWANGER, L.: Sen a existence, in: VOJVODÍK, J. a HRDLIČKA, J.:

Osoba a existence: Z perspektivy fenomenologicky-antropologické psychiatrie (1930-1968).Host.Brno.2009, s.13-39.

DOLEŽEL, L.: Narativní způsoby v české literatuře.Praha.ČS.1993.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

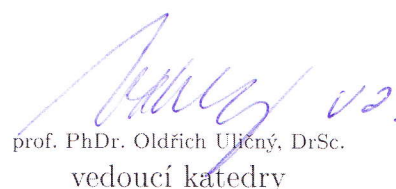
Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce doc. PhDr. Haně Šmahelové, CSc. za vstřícné jednání, trpělivost, cenné rady a řadu inspirativních poznámek a konzultací, kterými doprovázela zrod této bakalářské práce.

Dále děkuji své rodině a příbuzným za podporu a oporu, kterou mi poskytovali během celého mého studia.

ANOTACE

Tato práce je zaměřena na analýzu a interpretaci motivů smrti a snů v dílech Jaroslava Havlíčka. Tyto aspekty jsou sledovány v souvislostech s vývojem psychologického románu a zasazeny do kontextu Havlíčkovy tvorby. Práce vychází z Havlíčkova nahlížení na smrt, se kterou se setkává i v reálném životě. V první části práce analyzujeme motivy smrti, druhá část je pak zaměřena na analýzu motivů snů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jaroslav Havlíček, psychologická próza, motivy snu, motivy smrti, smrt boha

ANNOTATION

This work is focused on analysis and interpretation of the themes of death and dreams in the works of Jaroslav Havlíček. These aspects are observed in relation to the development of the psychological novel and set in the context of Havlíček's creation. Havlíček's work is based on perceptions of death, with whom he meets in real life. The first part analyzes the themes of death, the second part focuses on the analysis of motives and dreams.

KEY WORDS

Jaroslav Havlíček, psychology prose, themes of dream, themes of death, death of God

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Literární kontext tvorby Jaroslava Havlíčka.....	9
2.1	Jaroslav Havlíček (1896-1943)	11
3	Smrt v životě a smrt v literatuře.....	13
3.1	Prostory pro uložení mrtvých/rekvizity smrti	15
3.1.1	Hřbitov	15
3.1.2	Hrob	16
3.1.3	Pohřeb a pohřební průvod.....	16
3.1.4	Smrtka.....	18
3.1.5	Duch.....	18
3.2	Představy o smrti.....	19
3.2.1	Smrt boha.....	19
3.2.1.1	Rozbor povídky Ovoce života.....	19
3.2.1.2	Rozbor novely Zánik městečka Olšiny.....	20
3.2.2	Přírozená smrt - stáří.....	21
3.2.3	Nenadálá smrt	23
3.2.3.1	Neštěstí, nemoc.....	23
3.2.4	Násilná smrt	24
3.2.4.1	Sebevražda.....	24
3.2.4.2	Vražda.....	25
3.2.5	Smrt dítěte.....	26
4	Sen – realita nebo představa?.....	28
4.1	Dětská představa a skutečnost.....	28
4.2	Sen jako halucinace a jeho psychologické aspekty.....	33
4.3	Snění jako iluze a popírání skutečnosti.....	38
5	Závěr	44
	Použitá literatura	46

1 Úvod

Při četbě povídek Jaroslava Havlíčka mě zaujaly motivy snu a smrti, proto jsem se rozhodla psát na toto téma bakalářskou práci. Práce bude vycházet z jednotlivých povídek Jaroslava Havlíčka. Zaměřím se na to, jak autor se smrtí a se snem pracuje a jak se v jednotlivých povídkách tyto motivy proměňují.

V bakalářské práci se budu zabývat kontextem Havlíčkovy tvorby v 30. a 40. letech 20. století. V první části se zaměřím na psychologický román, jehož jedním představitelem byl i Havlíček. Ve druhé části se zaměřím především na inspiraci Havlíčkovy tvorby a na životní události, které ovlivnily jeho tvorbu. Ve třetí části se budu zabývat samotným tématem smrti a snu v prózách Jaroslava Havlíčka. V poslední části budou shrnuty rozbory z předcházející části.

V této práci budu vycházet z povídkových souborů: *Smaragdový příboj*¹, *Prodavač času*² a *Zázrak flamendrů*³.

¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Smaragdový příboj: novely*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962.

² HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času: 3 knihy povídek*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1968.

³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů: povídky z kufru*. 1. vyd. Praha: ČS, 1964.

2 Literární kontext tvorby Jaroslava Havlíčka

Jaroslav Havlíček patří mezi autory psychologické prózy. Jeho práce se vyznačují osobitou poetikou, v níž hrály důležité místo motivy snu a smrti. Havlíček se zaměřoval na nitro člověka, jeho psychické postoje a vývoj. Zachycení psychiky jedince bylo hlavním cílem autorovy tvorby. Postavy jeho děl prožívají těžký životní osud, nebo jsou zasaženy nemocí.

Havlíček tvořil svá díla, která řadíme do psychologického proudu, především ve 30. a 40. letech 20. století. Jde především o romány *Vyprahlé touhy* (1935, později přepracovány a vydány pod názvem *Petrolejové lampy* 1944) a *Neviditelný* (1937). Mezi další autory téhož literárního směru patří například: Ivan Olbracht dílem *Žalář nejtemnější* (1916) nebo Jarmila Glazarová s prózou *Chudá přadlena* (1940), *Vlčí jáma* (1938), *Advent* (1939).

Psychologický román navazoval na psychologický realismus, který se vyvíjel v 19. století. Mezi hlavní představitele tohoto směru řadíme díla Gustava Flauberta (*Paní Bovaryová* – 1856), Lva Nikolajeviče Tolstého (*Anna Karenina* – 1877) a Fjodora Michailoviče Dostojevského (*Zločin a trest* – 1866), která se stala inspirací pro moderní psychologický román.

Psychologický román souvisel s rozvojem psychologie, a zejména psychoanalýzy, kterou založil Sigmund Freud a dále rozvíjeli jeho následovníci Alfred Adler a Carl Gustav Jung. Podle *Poetiky české meziválečné literatury* je psychologický román spojen „s objevy moderní psychologie a psychiatrie, která zdůraznila význam podvědomí, motivujícího lidské jednání, objevila i problematiku jedinců vyšinutých, psychopatických, lidí ve stresu, ztroskotaných, traumatizovaných drastickými životními zážitky či nemorálními životními situacemi.“⁴ Tyto nové poznatky se promítly i do tvorby literární.

V devatenáctém století byla v psychologických románech dvě klíčová témata. Prvním byl vztah člověka ke společnosti, v níž hledá své místo. Druhým tématem byl vztah člověka k sobě samému, tedy hledání vlastní identity.

⁴ ZEMAN, Milan. (ed.) *Poetika české meziválečné literatury. Proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987. 1. vyd. s. 213.

Důležitým znakem pro psychologický román je vnitřní monolog, který se prolíná s řečí vypravěče. Důraz je kladen na nitro jedince.

Ve třicátých letech se vedle psychologického románu rozvíjela i novinářská beletrie a reportáž, do které řadíme například Karla Čapka, Eduarda Basse a Karla Poláčka, nebo imaginativní a lyrická próza, jejímiž představiteli jsou Vítězslav Nezval nebo Vladislav Vančura.

2.1 Jaroslav Havlíček (1896-1943)

Jaroslav Havlíček pocházel z rodiny učitele, vystudoval Obchodní akademii v Chrudimi a po jejím dokončení pokračoval na vysoké škole v Praze. Po studiích působil na pozici úředníka v Živnostenské bance. V roce 1915 do jeho života vstoupila válka a on musel narukovat do armády. Sloužil jako dobrovolník v Kadani a později se účastnil bojů na italské a ruské frontě. Služba v armádě a následné zážitky, kdy se setkal se smrtí, se později promítají i do jeho próz a povídek. Během pobytu na frontě vzpomínal na rodný domov a Jilemnici. Po válce začal opět pracovat v Živnobance.

V roce 1921 se oženil s dcerou mlynáře Marií Krausovou, která mu byla také inspirací při jeho umělecké tvorbě (například v povídce *Máňa* z roku 1925). V roce 1924 začíná publikovat svou poezii, kterou psal po večerech, v době, kdy byl zaměstnán jako úředník. Debutoval v časopise *Zvon* v roce 1924 svými krátkými básněmi. Později Havlíček přispíval do řady dobových časopisů (*Cesta*, *Almanach*, *Lumír* nebo *Sever a východ*). Jeho povídky z 20. a 30. let jsou ovlivněny lyrismem, často nesou snový dětský prvek. Náměty Havlíček nacházel ve svém okolí, byli jimi například osudy žen, dětství, domov, smrt nebo milostné vztahy.

Velké množství námětů a vzorů nacházel v rodinném kruhu a v rodinných historkách. Havlíčka inspiroval celý jeho život - tedy jeho dětství, pobyt v armádě, problematika stáří, ale také myšlenky na smrt, vzpomínky. V pozdějším věku vzpomínal na chyby, které během svého života udělal. „*Nejčastěji to své dětství vidí spektrem vlastních pozdějších zážitků, pochopitelně lidsky nejtěžších a nejotřesnějších – spektrem války, spektrem smrti.*“⁵ Válka mimo jiné patřila nepochybně k Havlíčkovým nejhlubším životním zážitkům.

Ve válce trpěl smutkem a steskem po domově. V jednom z dopisů píše své ženě Marii: „*Já zatím prožíval své první vojenské útrapy, odejel jsem brzy do pole, seznámil jsem se s hrůzami pochodů, bitev, smrtí. Byl jsem v nebezpečí, prodělal jsem boj, viděl jsem lidi umírat, trpět. Sám jsem se prosmykl těsnou bránou, bránou náhody smrtelných nebezpečí.*“⁶ Z toho můžeme usuzovat, že ho válka velmi poznamenala a jeho pocity se později projevují v jeho dílech.

⁵ RUMLER, Josef. Povídky z Havlíčkova kufru. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 475.

⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Máňa*. Hradec Králové: Kruh, 1981. s. 48.

V povídkách, které Havlíček napsal na sklonku svého života, se stále více odrážejí prožitky z doby války a okupace. Obrací se více k domovu, rodné zemi a k Praze. Tato změna v jeho tvorbě je zřetelná v souborech povídek, které byly vydány až posmrtně, Smaragdový příboj (1946) a Vzдорopohádky.

3 Smrt v životě a smrt v literatuře

Problematika smrti patří k základním existenciálním otázkám. Jak je smrt definována? Můžeme ji vůbec nějak popsat a definovat? Helena Haškovcová říká, že: „*smrt nemůžeme uspokojujivě definovat, protože to by znamenalo definovat život, zbývá jen ona cesta dívání se na smrt. Ale smrt sama nám nic nepoví.*“⁷ Smrt se dá chápat několika způsoby. Nejčastěji je chápána jako přirozené zakončení lidského života. Vnímání smrti se však mění i v průběhu staletí a každý člověk na smrt pohlíží jinak. S tím souvisí i další vlivy, podle kterých se na ni nahlíželo: můžeme zde sledovat roli náboženství, vliv pohrom, které se udály v průběhu staletí (mor, války) nebo vytlačování smrti. Snaha vytěsnit smrt ze života, která je příznačná pro moderní společnost, se začala objevovat už na sklonku 19. století.

Filosofie si klade otázky, jaký může mít život smysl, když je konečný, život, který je už od počátku ohraničen smrtí! Je smrt chápána jako zlo nebo vysvobození?⁸ Smrt nám ukazuje, že každý musí žít svůj vlastní život, ale také každý musí zemřít sám za sebe. Smrt byla chápána jako jasné a logické ukončení lidského života. Proto byla a je vnímána jako nezbytná a samozřejmá. Křesťanství na ni pohlíží jako na bránu ke štěstí, která nám pomáhá dostat se do lepšího světa. Díky této bráně se dostaneme do království nebeského, kde budeme blíže Bohu.⁹

V minulosti se na smrt pohlíželo jinak, než je tomu dnes. Nejčastěji byla chápána jako něco tajemného a neznámého. Lidé z ní měli strach a chtěli ji co nejvíce oddálit. V dřívějších dobách byla smrt na denním pořádku. Ať už se jednalo o smrt novorozeněte nebo smrt v důsledku nemoci (cholera, hladomor, epidemie). Lidé se pak obraceli k Bohu a víře, že se dostanou na lepší místo, kde už je nečeká nic strašného.

Se smrtí je spojována i lidská duše. Ta byla považována za věčnou a neodmyslitelně patřila k posmrtnému životu. Často byla vnímána za zásadní pro „okamžik proměny“ od bytí k nebytí. Dle tradice měla duše zesnulého odejít do pekla či do ráje, podle množství spáchaných hříchů na pozemském světě během svého života. Důležité místo v těchto představách měl i očištec, kde se zesnulý měl kát, měl se zamyslet nad svými hříchy a odčinit je.

⁷ Tamtéž, s. 33.

⁸ SCHERER, Georg. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. s.7-9.

⁹ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života – líc smrti*. Praha: Orbis, 1975. s. 21-23.

Havlíčková próza s tématy smrti je součástí širšího kulturně historického kontextu první poloviny 20. století. Tyto souvislosti se pokusíme naznačit z několika aspektů. Nejprve se zaměříme na rekvizity související se smrtí, jak se tato tradice měnila a do jakého kulturního rámce patří. Následně rozebereme různé obrazy (nebo způsoby ztvárnění) smrti v Havlíčkových povídkách, od smrti boha, přes smrt starého člověka až ke smrti dítěte. Zaměříme se na dva okruhy motivů spojené se smrtí. První okruh, na který se zaměříme, se týká vnějších atributů smrti, jako je například hřbitov, pohřeb, pohřební průvod nebo hrob. Druhá skupina motivů se vztahuje k představám o smrti v kulturní tradici (například motivy z legend, pohádek, náboženství); k této skupině se úzce vážou syžety vybraných Havlíčkových povídek, v nichž téma smrti dominuje.

Spojitosť se smrtí nacházíme už v názvech povídek – O smrti otcově, Duch soudce Pauknera, Trest smrti, Smrt bibliomanova, Zavražděný sen, Odložená smrt, Amórek smrti a další. Jaroslav Havlíček chápe smrt v mnoha jejích podobách a fázích, jak nám naznačuje například Josef Rumler v jednom ze svých doslovů: „*Svědčí také jenom o vzrůstajícím historickém vědomí Havlíčkovy prózy, že vracející se motiv první světové války i motiv smrti a vraždy se mu nemění v samoučelný ‚žánr smrti‘, ale dostává stále určitější obsah, od nespělého sociálního Bratra až po protifašistickou Děvku páně.*“¹⁰

Podívejme se nyní podrobněji na první okruh motivů.

¹⁰ RUMLER, Josef: Povídky z Havlíčkova kufru. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 479.

3.1 Prostory pro uložení mrtvých/rekvizity smrti

Havlíček pojednává téma smrti v celé škále motivů a motivických okruhů. První z nich zahrnují „rekvizity“ smrti: smrt, hřbitov, pohřební průvod a pohřeb. V druhém okruhu se odehrávají představy o smrti a psychologicko-filosofické zázemí díla, problematika náboženství. Zahrnujeme sem smrt boha, postavy, které souvisí se smrtí, tedy smrtka nebo duch.

3.1.1 Hřbitov

Na hřbitově si můžeme uvědomovat, jak je lidský život křehký a pomíjivý. Podíváme-li se na stavbu hřbitova, je uzavřený, obvykle obehnaný zdí a bránou, kterou se prochází ze světa živých do světa mrtvých. Brána nám tedy propojuje dva světy, které jsou ve své podstatě odlišné. Neprostupuje se jí pouze na hřbitov, ale i ze hřbitova, pak se jedná v představách o oživé mrtvolky, které se snaží dostat zpět do života. S tímto motivem se setkáváme například v povídce „Zánik městečka Olšiny“: *„Mrtví jedou! Mrtví jedou! Nešťastníci s vyvalenýma očima a se zježenými vlasy vnikali do cizích síní, rozptylovali se v nejodlehlejších uličkách. V patách jim skřípěla kola ponurého vozu.“*¹¹

V Havlíčkových povídkách má motiv hřbitova důležitou roli. Hřbitov se objevuje v souvislosti s koncem, se závěrem příběhu, většinou se smrtí hlavní postavy.

V povídce „Svatá noc“ je hřbitov popisován jako místo studené, smutné a depresivní. V této povídce se s hřbitovem setkáváme nejednou. Nejprve s tímto popisem: *„tentokrát byl scénou jakýsi zcela neznámý hřbitov. On a Hela stáli u postranních dveří kaple a čekali na kněze, který měl vykonat pohřeb. Mrtvé dítě leželo na holé zemi u jejich nohou.“*¹² Tohle je moment, jež se ve snu jeví Kalvachovi, který ve snu předpovídá smrt svého nemocného syna. Jedná se o ponuru, smutnou atmosféru, která je zapříčiněna smrtí dítěte. Další ukázka nám naznačuje, že smrt se již blíží: *„tajemné světlo nad obzorem žhnulo čím dál ostřeji. Stíny hrobů byly dlouhé a černé, po krajích cesty se spojovaly ve smuteční lem. Později byly cypřiše stále zakrnělejší, jakoby rdoušeny neviditelnou tíhou, až zmizely nadobro. To, co se dříve podobalo aleji, bylo rozlehlým lesem křížů. Nekonečný hřbitov.“*¹³ Vypadá to, jako bychom procházeli místem, kde je smrt na každém kroku. *„Povědomý, chladný zápach hniloby mu vanul vstříc. Pak přišly první otevřené hroby s ubohými zbytky kostí na dně jam. Potom zas jámy zpola zasypané.*

¹¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Smaragdový příboj*. Praha: Československý spisovatel, 1962. s. 25.

¹² HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 68.

¹³ Tamtéž, s. 75.

Jako by hrobař, který připravoval nový hřbitov na starém, zanechal svého úsilí a vítr, deště a věčná tíha země pomalu vyhazovaly marné, zapomenuté dílo.“¹⁴ Když Kalvach vidí hřbitov, o který se nikdo nestará a je zničený, navozuje to v něm naprostou bezmocnost, jako by tušil, že už je vše marné a jeho dítě již není mezi živými.

V této povídce hřbitov tvoří významný motiv, který se často opakuje. Čím víc se smrt syna blíží, tím je hřbitov v očích otce Kalvacha více ponurý, tesknější a depresivnější.

3.1.2 Hrob

Hroby se v povídkách Havlíčka nacházejí hned v několika podobách. V povídce „Svatá noc“ je hrob popisován jako místo zanedbané, zničené v důsledku stárání a většina hrobů je zarostlá mechem. Jsou zde popisovány zbytky hrobů – trosky něčeho, co dříve ukazovalo na honosnost a úctu k mrtvému. Jinak je tomu v povídce „Bratr“, kde se setkáváme s hromadným hrobem. Hromadné hroby jsou jen okrajově zmiňovány. Naznačuje se zde, že Pavel byl pohřben mezi kamarády, ale i vojáky, které neznal. Jeho jméno není nikde poznamenáno, není přesně označené místo jeho posledního odpočinku.

3.1.3 Pohřeb a pohřební průvod

Pohřeb souvisí s konečným odchodem zemřelého. Je to jeho poslední cesta, která končí na hřbitově. Obvykle se jedná o společenskou událost, během které jsou zemřelému proječovány pocty a poslední rozloučení.

Tento typ pohřbu je hned na začátku povídky „Duch soudce Pauknera“: „*Měl totiž dnes pohřeb jeden z městských donchuánů, člověk pochybné pověsti, pijan, záletník, okresní soudce Paukner. Bylo jakýmsi zvykem vyvolávat duši zemřelého týž den, kdy tělo prvně spalo ve hřbitovní hlíně.*“¹⁵ Občané města se těší na to, až budou moci duši zemřelého vyvolat a klást otázky, jež se budou týkat smrti a posmrtného života.

V povídce „Amorek smrti“ se se smrtí setkáváme hned dvakrát. Nejprve, když umírá dcera hostinského Květuška, později dcera cihláře Pavlínka. První pohřební průvod je popsán velmi smutně a plačtivě, obzvlášť proto, že se jedná o pohřeb malého děvčátka, které zemřelo následkem nemoci. „*Z hospody vyšla matka Přezáková v černém šátku na hlavě a s ubohou kytičkou v ruce. K očím tiskla zmuchlaný kapesník. Vedle ní se řadili všichni kromě Anežky, která musela zůstat doma. Z chalup vylézali sousedé a sousedky*

¹⁴ Tamtéž, s. 75.

¹⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 195.

*s deštníky, smutečně odění, s modlitebními knížkami. Frantík tonul v pláči. Přezák měl na hrbolaté lebce posazen tvrdý klobouk, byl sehnutější a zestárlejší než jindy. V proláklých tvářích se mi hloubily stíny, a jeho šosy províval melancholický vítr. V kamenné zvonici se rozklínal zvonek. Bim-bam, bim-bam, plechově a skomíravě. Bim-bam. Po obloze pluly poslední sledy dešťových mraků. Vůz se pomalu rozjel.*¹⁶

V povídce „Bratr“ jsou pohřby dva. Nejprve umírá na bitevním poli Richardův nevlastní bratr Pavel a v důsledku stesku a smutku i Richardův otec. *„Pochovali jsme otce jednoho listopadového dne do hrobky vedle dítěte, které nám zemřelo, sotva se bylo narodilo, vedle stařeny, již jsem ani nepoznal. Po jeho levici si vyhradila místo má matka. Pohřeb byl slavný a dojemný. Bohaté věnce a kytice zakryly mramor a nízké nechráněné mohyly v okolí byly pošlapány nesčetnými nohama zúčastněných.*¹⁷ Tento pohřeb ukončuje smutek a stesk otce, ale zároveň vede k úvahám Richarda, který si přeje, aby Pavel mohl spočinout vedle svého otce.

V těchto dvou skonech vidíme rozdílnost. Pavel byl zasažen kulí do hlavy a umírá na bitevním poli, kde je také pochován bez jména, bez náhrobku a jakýkoli poct. Umírá hladový, nevyspalý, přesně tak jak žil, jako chudý a nebohý člověk.

*„Včera jsme konali na hřbitově tajemné dílo. Tichounce, v noci, aby věc nebyla uvedena ve známost, pochovávali jsme Pavla Kaplana do naší nádherné hrobky. Nevím, jak bude nebožtíků vhod, že přišel po smrti tam, kam v životě nebyl zván, do pyšné rodiny Spárů, ale doufám, že otcova spokojenost bude i mým odpuštěním u něho. Nyní tam tedy spí, otec vedle syna, neboť jsem vsunul bratrovy pozůstatky mezi něj a děcko a mají si zajisté co vyprávět. Možná, že se Pavel ještě trochu zdráhá, a možná, že otec mu bude ještě muset mnoho domlouvat, ale nakonec si jistě porozumějí a to, co je v životě dělilo, zmizí a oni spočinou v náručí.*¹⁸ Jedná se o druhý pohřeb Pavla. Vnímáme ho jako zadostiučinění nikoli Pavlovi, ale otci, který si celý život vyčítal, že se k synovi nemohl veřejně hlásit. Nejspíš na hrobce jeho jméno nikdy nebude, ale otec a syn mohou být konečně pospolu.

V povídce „Dědictví po živé“, se setkáváme s pohřebním průvodem. Tento průvod můžeme vnímat jednak jako smrt slečny, ale také jako smrt dávné lásky. Jedná se tedy

¹⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 153.

¹⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 59.

¹⁸ Tamtéž, s. 61.

o ukončení jedné etapy v životě. Konec lásky, jistota, že už ji víckrát nezažijeme, snad pouze ve vzpomínkách na danou bytost. Teď měl muž jistotu, že svou dávnou lásku už nikdy více neuvidí, když viděl průvod. „*Tramvaj se nemohla a nemohla dostat kupředu, zdržoval ji dlouhý had prostého pohřbu. Řidič vztekle zvonil, ale ti funusníci šli jako ovce, trvalo hezkou chvíli, než si dali říci a sešli z kolejí. Cestující hubovali svorně také a zvědavě si okny prohlíželi truchlící pozůstalé. Dívali se jiní, díval se i Šafránek. A najednou mu ti lidé připadali nějakou známí, a když si přečetl černou tabulku kymácející se na pohřebním voze, obloženém věnci, podlomila se pod ním kolena.*“¹⁹

3.1.4 Smrtka

Od nepaměti je se smrtí spojována postava, která nosí smrt. Říká se jí Smrtka, průvodkyně smrti. V literatuře bývá různě popisována. V povídce „Černá paní“ od Jaroslava Havlíčka je popsána takto: „*A jak se před sebe dívám, tu jim zčistajasna za mnou vyje pes. Eště sem si odplivla, kuš, obludo, povídám, to sem se lekla, ale vtom se najednou ze tmy vyloupne postava a jde tak nějakých pět kroků přede mnou. Ani sem si na nic zlého nepomyslila, jen koukám, bože, copak je tohle za ženskou, a jak je smutně vystrojená! Byla celá černá, místečka na ní světlého nebylo, obličej v černém závoji, tak vám mi to přišlo divný, a vtom jako dyž hrom do mne hrom uhodí, vzpomenu si, že ulice byla eště prve dočista prázdná a že ta ženská nemůže bejt živej člověk. Byla to smrt, to jim povídám a šla od Hovorků, co jim ráno umřel ten malej hošíček, a šla si pro někoho jinýho.*“²⁰ Smrt zde není vidět jako kostlivec s kosou nebo stín, který obchází stavení, ale jako žena z masa a kostí. Jelikož má na hlavě černý závoj přes obličej a je černě oděna, mohlo by se uvažovat, že se jedná o truchlící vdovu.

Jinak je Smrtka popsána v povídce „Amorek smrti“: „*Malinká, půvabná, průhledná smrtka s věnečkem svlačců kolem bílého čela...*“²¹ Smrtka byla vnímána v různých podobách. Zde je popsána jako malá dívenka, ale v Černé paní jako žena, která by mohla být vdovou.

3.1.5 Duch

Duch se v povídkách nevyskytuje často. Nejzřetelněji je tento motiv vidět v povídce „Duch soudce Pauknera“. Zde je duch považován za prostředníka mezi životem a smrtí. Pomocí spiritualistické seance, pomocí média, které slouží jako prostředník mezi

¹⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 168.

²⁰ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 14.

²¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 154.

zesnulým Pauknerem a lidmi z vesnice, se snaží nahlédnout do „života po životě“. Pomocí prostředníka, tedy Pauknera, se lidé snaží dozvědět, co je čeká po životě, jak vypadá posmrtný život a na co se mají připravit, je-li to možné.

3.2 Představy o smrti

3.2.1 Smrt boha

3.2.1.1 Rozbor povídky *Ovoce života*

V povídce/legendě „Ovoce života“ se setkáváme se smrtí boha, který umírá pro Adama. Ten se cítí osamocen, zrazen bohem, proto ho ze svého světa vytěsňuje, učiní ho v sobě samém mrtvým a to jak ve svém nitru, tak i ve své víře v něho. Tuto povídku můžeme chápat jako Havlíčkovu variaci na biblický příběh o vyhnání Adama a Evy z ráje.

Havlíček v této povídce popisuje postupné zrání člověka, jako zrání ovoce. Od jeho raných naivních začátků, přes pocity vztahující se k existenci až ke konečnému smíření s bytím samotným. Na počátku všeho stojí vznik člověka – dle obrazu boha. Následuje oživení Adama, jenž poznává svět, emoce, city a jak to na světě chodí. Snědení jablka zapříčiní odloučení Adama od boha, tedy vyhnání z ráje. Když se nad tímto sledem zamyslíme, uvědomíme si, že člověk byl už na samém počátku předurčen k odloučení a vyhoštění od boha. Adam se chce vrátit, ale bůh to zakazuje. Pociťuje marnost svého přání, protože bůh ho znovu nepřijme. Proto se Adam rozhodne, nebo spíš mu je předurčeno, aby se začal zabývat situací, do níž byl postaven a na kterou musí reagovat. Měl by tedy objevovat svět, žít přítomností a prožívat život, který mu byl nabídnut. Před Adamem se objevuje svět, který je nový. Bez boha, s negativními pocity. Tyto všechny skutečnosti vedou ke smrti jeho i jeho ženy Evy. „*Jednoho dne ustalo bědování ženino a Adam, navrátiv se do jeskyně zvenčí, za svitu hvězd, při nichž vyčítal času trpkými výčitkami, našel ji zhroucenou, mlčící nehybnou.*“²² Muž si uvědomuje konečnost života, ale stále se musí ptát na další otázky související s lidským bytím. Odpověď mu podává bůh samotný: „*Viděl jsi hynout větší dílo, než jsi ty a tvá žena. Zapomněl jsi semen, jež osíla pustinu? Nevidíš svého obrazu ve svých dětech? Či chceš zabírat místo těm, kteří mají přijít? Tvá žena je mrtva a i ty zemřeš a i já zemřu a čas zemře a budou opět jiné věci a jiní bohové.*“²³ Je zde vidět konečnost života a to jak lidského, tak i božského. Adam je touto odpovědí zklamán, mizí jeho představa, že bůh je všemocný a věčný.

²² Tamtéž, s. 258.

²³ Tamtéž, s. 260.

Poznává pomíjivost všeho, co doposud znal. Následují další otázky o smrti, Adam chce vědět o ní vše, co ho čeká po smrti a jak se na ni může připravit. Bůh mu ale odpovědi dát nemůže, protože o této skutečnosti nic neví, neví, co je to smrt, když ji sám ještě nezažil. Bůh se snaží vysvětlit chod života, ale Adam stále touží po navrácení své ženy, nebo po smrti. Je zdrcen, protože si uvědomuje, že jeho život je součástí něčeho většího, jeho dny „*jsou jen listy, jež se skládají v knihu, a kdo ví, bude-li ji kdo vůbec číst*“²⁴. Po této odpovědi Adam odchází do neznáma, kde čeká na smrt, o které se doposud nic nedozvěděl.

3.2.1.2 Rozbor novely Zánik městečka Olšiny

Jedná se o povídku, která je alegorií na život a smrt. Hlavním tématem celé povídky je smrt boha a v důsledku této skutečnosti v městečku Olšina nemůže nikdo zemřít, ale nikdo se nemůže také narodit. Následně ze s hrobů probouzí mrtví, kteří chtějí opět žít jako lidé, ale živí je nepřijímají. Celý příběh končí zánikem městečka, potopou, což nás odkazuje k Bibli – kde svět je zničen velkou potopou, aby se mohl zrodit nový, lepší. V této povídce se setkáváme s jiným výkladem smrti, neumírá zde člověk, ale bůh. Tento námět vychází z křesťanských legend a jejich lidových variant²⁵.

Na počátku příběhu se starému penzistovi Holecovi zjeví strážný anděl, který mu oznamuje smutnou novinu. „*Inu, pánbůh byl už hodně starý, ale přece jen to nikdo nečekal. Přišlo to příliš náhle. Kvečeru se začal propadat do svého zlatého oblaku, a před hodinou mu Asrael, anděl smrti, zatlačil oči. A nemysli si, že jsi jediný člověk na světě, který to ví. Říkáme to všem lidem. Musíte přece také vědět, na čem jste.*“²⁶ Andělé oznamují lidem, že je bůh mrtev a že jeho nástupce žádný není. Proto vše, co se udá v nebi, udá se i v jejich městečku. Celý příběh je rozdělen do dvanácti obrazů, které vždy popisují, co se v ten daný den udá a jak se lidé snaží vyrovnat se ztrátou boha. Celý příběh končí zánikem městečka a smrtí všech jeho obyvatel.

Jelikož bůh zemřel, pak se zastavil i čas ve zrodu nových lidí, ale i ve skonu. Nikdo nemohl zemřít, ani se narodit. První pohromou je, když zemřelí vylézají z hrobů. „*Na hřbitově jako na jarmarce. Procházejí se po pěšinách, hnízdí ve stromech aleje, sedí na schůdcích pod rezavicím Kristem, povalují se po vyvrácených kamenech hrobek. Samí nebožtíci! Mrtví nedávno pohřbení i kostry oděné pouhými cáry. Ovšem, nečekali, utíkali*

²⁴ Tamtéž, s. 262.

²⁵ Srov. DVORÁK, Karel. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976.

²⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Smaragdový příboj*. Praha: Československý spisovatel, 1962. s. 8-9.

jako o závod dolů k městečku.“²⁷ Následují útoky již zemřelých. V kostele se snaží děkan lidi přimět, aby opět věřili v boha, ale ďábel jim stále opakuje, že je již mrtev a že on je lepší než bůh. Chce, aby se obrátili k němu a na boha již nemysleli. Během příběhu nastává i několik absurdních situací. Lidé dávno mrtví se chtějí vrátit do normálního života, ale společnost je přijmout nechce. „*Pecháček bodal a bodal jako pomínutý. Nůž se zbarvil krví, ale to bylo také všechno. Pecháčková neochabovala, nepadla do mdlob, nebyla mrtva – byla nezranitelná!*“²⁸ Lidé tedy pochopili, že nebylo možné zemřít ani přirozenou, ani násilnou smrtí.

Andělé se připravují na boj s démony, kteří se snaží získat nebeský trůn, chtějí naverbovat obyvatele Olšiny, aby se k nim přidali. Ti ale zvolí jednodušší cestu a připojí se k mrtvým. Následně andělé prohrávají, a tím je způsoben i definitivní zánik městečka. Když už bůh není, lidem se začínají uvolňovat hodnoty, což vede k úzkosti, strachu, co se s nimi stane. Protože odešlo něco, co všichni znali, odchází i morálka, která byla dříve běžnou součástí lidského bytí.

Jedná se o absurdní příběh s prvky morbidní grotesky. Bůh je ztvárněn neobvykle. Parodována je i lidská mysl, která se nedovede přizpůsobit nastalé situaci. Příběh nám ukazuje, že když zemře Bůh, pak je svět ztracen. Jedná se o ztrátu ideálů, pravidel a všeho, co lidé znají a čím si jsou jisti. Vytrácí se tedy víra v něco vyššího a lidé nemají v co věřit a k čemu se modlit. Jedná se o jakousi verzi motivu, který se vyskytuje v pohádkách, v nichž je smrt ošizena a nemůže konat svou povinnost. S podobným motivem se setkáváme například v pohádce Karla Jaromíra Erbena „Dobře tak, že je smrt na světě“²⁹ nebo v modernější podobě motivované pohádce Jana Drdy „Dařbuján a Pandrhola“³⁰ Podobně je tomu i v této povídce, kde se setkáváme s nadpřirozenými postavami, například s postavou anděla, který zvěstuje lidem špatnou zprávu – smrt boha. Dále se setkáváme s postavou čerta, který se nás/čtenáře snaží zviklat a dostat na špatnou cestu, tedy abychom se obrátili od boha k ďáblu.

3.2.2 Přirozená smrt - stáří

Autor chápe smrt jako všudypřítomný jev, který člověka doprovází během celého jeho života. Stále se nám v jeho prózách a povídkách připomíná, že je všudypřítomná a že

²⁷ Tamtéž, s. 17.

²⁸ Tamtéž, s. 39.

²⁹ Srov. ERBEN, Karel, Jaromír. *Zlatovláska a jiné české pohádky*. Praha: Albatros, 1969. s.115-121.

³⁰ Srov. DRDA, Jan. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s.29-52.

každý jednou zemře. Havlíček se zabývá lidskými osudy a příběhy, je tedy patrné, že i smrt bude nedílnou součástí jeho příběhů, ať už samotným skonem nebo jen myšlenkou na ni. „*Lidský život je cesta ze země zrození do země smrti.*“³¹ Takto vysvětluje Havlíček smrt v povídce *Zavražděný sen*. V jednotlivých povídkách se smrt objevuje v různých podobách. Někdy jsou nápadné i symboly spojené se smrtí a procesy, které s ní souvisí.

Smrt chápeme jako přirozenou věc, která je součástí biologického vývoje. Můžeme říci, že je definitivní a všichni svou životní pouť zakončíme smrtí. „*Lidská dimenze je konečná, májic začátek, má i konec... Odnaučme se stesku z konečnosti.*“³² Havlíček tedy chápe její konečnost, definitivnost. Stejně jako Havlíčkovy postavy, tak i lidské osudy jsou spojeny s nemocemi, které nám „pomáhají“ dostat se do nebe. Jeho postavy umírají na vážné nemoci, kterými jsou tuberkulóza, syfilis (Petrolejové lampy) nebo záškrť.

Jelikož byl Havlíček svědkem smrti během války, jsou jeho zážitky včleněny i do dalšího života a do pohledu na samotnou smrt. Autor na ni pohlíží jinak než obyčejný člověk, který ve válce nebyl a smrt neměl každý den na očích, nebo se s ní nikdy dříve nasetkal. Podle Havlíčka by měl mít každý člověk volbu, tedy možnost rozhodnout se o svém životě, jak ho bude žít. Na smrt jako takovou autor pohlíží řekneme pozitivně. Bere ji takovou, jaká je, a je smířen se svým osudem. „*Mrtví jsou pochovaní, je nutné ponechat je jejich snům a obrátit se k živým, kteří nám zbývají. Ano, musíme jednat vždy tak, abychom nevzlykali jednou v marném zoufalství, neboť ti, kdož příliš často čekali u bran našeho srdce, často předčasně odcházejí, když se nemohli dotlouci. Ti nejdražší, obdobou s krásnými, jemnými předměty, jsou vždy tak křehcí, a my, kteří je milujeme, nikdy nemůžeme vědět, jak dlouho je budeme ještě mít.*“³³ Takto konstatuje smrt hlavní hrdina z povídky „Bratr“ Richard, který se po dlouhé době může s čistým svědomím opět vyspat, protože dopomohl ke klidnému odpočinku svého otce a nevlastního bratra.

Lidé smrt nakonec přijmou nebo ji vytěsní, pokud je pro ně skličující. To jim pomáhá k dalšímu zapojení do běžného života. Lidé se nebojí smrti jako takové, ale toho, že nevědí, co je čeká potom. Mají strach z neznámého.

Staří lidé na smrt pohlížejí jinak než mladí. „*Staří lidé se smrtí počítají, smrt je neodstrašuje. Odcházejí jeden za druhým, lítost nad zemřelým by byla lítost nad sebou.*“

³¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 61.

³² RUMLER, Josef. Marie a Jaroslav. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Máňa*. Hradec Králové: Kruh, 1981. s.234.

³³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 62.

Mezi tolika mrtvými nový mrtvý, pravda na druhé straně. Jejich vzpomínky odcházejí s nimi, nám tu dědictvím zůstane sotva ozvěna, která pomalu tichne, až utichne docela. ³⁴ Jedná se o konečnou pasáž z povídky „Matylda“, když ze světa odejde přítelkyně vypravěčovy matky. Ta jen smutně zavzpomíná, ale svou dávnou přítelkyni nechá v pokoji odejít.

Staří lidé vědí, že smrt patří k životu a že je dobré nechat zesnulého v pokoji odpočívat a myslet jen na to dobré, co spolu zažili, ale nesmí žít ve vzpomínkách.

3.2.3 Nenadálá smrt

3.2.3.1 Neštěstí, nemoc

Motiv smrti v důsledku nemoci nacházíme v povídce „Dědictví po živé“, kde jsme svědky pohřebního průvodu Žofie (lásky hlavního hrdiny), která zemřela. Sám hlavní hrdina se zamýšlí nad smyslem svého života, během kterého nikdy neopustil svou bohatou manželku, ale právě Žofii, kterou miloval a sliboval jí věčnou lásku, u které hledal lásku a která mu nahrazovala ženu, když jeho vlastní manželka byla v nemocnici. Žena se mu zázrakem uzdravila a vrátila domů, ale Žofie ztratila své štěstí a lásku, která ji naplňovala.

Když po letech hrdina vidí pohřební průvod a poznává nebožku v rakvi, najednou *„mu ti lidé připadají nějak známí, a když přečetl černou tabulku kymácející se na pohřebním voze obloženém věnci, podlomila se mu kolena“* ³⁵ Zřejmě pocítil spoluvinu na její smrti.

Dalším příkladem smrti v důsledku nemoci je povídka „Svatá noc“. Zde umírá prvorozený syn Kalvachovi. Autor nás nejprve seznamuje s nemocí dítěte, naznačuje nám, jak moc dítě trpí. Původní motiv nemoci se postupem proměňuje v motiv smrti. Rodiče tuší, že jim dítě zemře, ale stále doufají, že se stane zázrak a dítě bude zase zdrávo. Prosí boha i smrt, aby jim dítě nechala. Jejich prosby jsou ale marné a dítě v důsledku nemoci umírá. Otec jde pro kněze a při této cestě se setkává s řadou různých postav, které představují poselkyni smrti. Kněz se nakonec nedostaví, proto se rodiče rozhodnou synka pohřbít sami. Celá povídka končí větou *„Vaše dítě – vaše dítě právě zemřelo.“* ³⁶ Celý

³⁴ Tamtéž, s. 29.

³⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 168.

³⁶ Tamtéž, s. 77.

příběh se odehrává na Štědrý den, autor záměrně staví kontrast motivu smrti (syn Kalvachů) a motivu narození (Ježíš).

3.2.4 Násilná smrt

3.2.4.1 Sebevražda

Havlíček se ve svých prózách tímto motivem často zabývá. Sám o něm píše následně: „*Rozhodněte se pro život nebo smrt. Rozhodnete-li se pro smrt, umřete.*“³⁷ Bývá to důsledek tragických událostí a neschopnosti se s problémovou situací vyrovnat. Autor nechává na člověku rozhodnutí, ať už se jedná o smrt nebo o život. V rozhodnutí vidí možnost volby a projev lidské statečnosti, zda se budou snažit dál, nebo své snahy o život vzdají. Sebevraždu můžeme chápat i jako projev lidské slabosti a neschopnosti vyrovnat se s danou situací.

Autor v některých svých povídkách nechává hlavního hrdinu zemřít násilnou smrtí, nebo sebevraždou. Sebevraždu vnímá jako reakci na nespravedlivý svět. Tyto dva motivy jsou podstatné pro expresionistickou tvorbu, ale zároveň i pro tvorbu psychologickou. Dalšími častými motivy, jež souvisí se smrtí, jsou děs, úzkost, ale i nemoc, jak jsem se zmiňovala výše. V jednotlivých povídkách je patrný i motiv snu, pomocí kterého se dostáváme mezi hranici reality a fikce, například v povídkách „Svatá noc“, „Zavražděný sen“.

Už název povídky „Kinžal“ (bodná zbraň) nám naznačuje motiv smrti. Motivem je zde sebevražda hrdinky Inky, ale také psychické trauma Pepíka. Inka se zabila kvůli neopětované lásce kamaráda z party (Libora). Nemůžeme vědět, zda Inka sebevraždu plánovala, nebo zda se jednalo o impulzivní jednání. Neznáme její životní situaci, ani důvody jejího činu. Její smrt můžeme interpretovat jako pomstu chlapci, který neopětoval její lásku.³⁸ Pepík popisuje její smrt takto: „*Svezla se do mechu, oběma rukama si nasadila kinžal těsně pod levý prs a rychle bodla, dřív než si to chlapec mohl uvědomit*“³⁹, před zrakem svého kamaráda Pepíka, který se stává spolupodílníkem sebevraždy. Pepík se kvůli činu Inky střetává se smrtí tváří v tvář. Protože je šokovaný z toho, co právě zažil, utíká z místa činu, ale padá ze skály. Tím se sám dostává do ohrožení života. Je převezen do nemocnice, kde bojuje o vlastní život a v halucinacích vidí Inku a znovu zažívá její

³⁷ RUMLER, Jaroslav. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 47.

³⁸ VIEWEGH, Josef. *Sebevražda a literatura*. Brno: Psychologický ústav, 1996. s. 4.

³⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 42.

sebevraždy: „*stále a stále přicházejí ty ubohé sebevražednice a ponořují si do těla nůž. Vrážejí si studený nůž do teplého, živoucího těla!*“⁴⁰

3.2.4.2 Vražda

Vražda se objevuje v povídce „Přicházející z pekel“, ve které se vrací trestanec z vězení zpět do běžného života. Trápí ho vzpomínky na minulost předtím, než se z něho stal vrah. Vzpomíná na minulost a osudovou noc, která mu změnila život. Povídka vypráví o vztahu švadlenky Marie a studenta Petra. Jedné noci Marie uslyšela hlasy, proto vzbudila Petra, aby se šel podívat, co se děje. Nikoho neviděl, proto ze strachu vystřelil do prázdna. Nic se nedělo, až najednou zaslechly kapání krve „*cosi jako kdy řídce prší z okapu nebo jako když odkapává kohoutek vodovodu*“⁴¹, oba si uvědomili, že v domě nebyli sami. Až ráno se příběh rozuzluje a milenci zjišťují, že zastřelili manžela Marie, který se vrátil zpátky z války. Autor nám popisuje ranní situaci takto: „*Na podlaze, opírajíc se hlavou o práh, leželo tělo bez nohou, ... s náhubkem obvazů kolem úst, jež neměla dolní sanice a nemohla mluvit.*“⁴² Švadlenka komentuje celou situaci slovy: „*Ty jsi po něm střelil. Jsi vrah. My spolu jsme ho zabili.*“⁴³

Příběh nám líčí paralelu dvojího pekla, jedno je válečné, které zažil Mariin muž, a druhé peklo je uvnitř milence Petra, který se ze dne na den stal vrahem. Jsou zde viditelné kontrasty – společné chvíle milenců, společně strávené chvíle a nález zkrvavené mrtvoly muže.

Podobný motiv smrti je v povídce „Vavřínek“, ve které se muž vrací z války a sleduje jeho následné utrpení. Příběh vypráví o matčině miláčkovi Vavřínkovi, kterého si jeho žena omotala kolem prstu. Kvůli své ženě se dostane do dluhů. Nakonec svět zasáhla válka a on je do ni povolán. Vavřínek do války odchází rád. Právě díky válce se změní v tvrdého muže, kterým by se byl stal i dříve, kdyby ho nebyla matka rozmazlovala. Z války se několikrát zastavil doma, ale viděl, že jeho žena o něho nestojí. V roce 1918 se vrátil do městečka, ale náhle zmizel. Lidé se domnívali, že odešel někam do lesů. Až po letech se dozvěděli pravdu a to, že byl zavražděn. V rybníce byly nalezeny jeho kosti, vojenský kabát a rozčtvrcené tělo. Hlavní hrdina zaplatil životem za svou naivitu, neschopnost bojovat proti bezpráví a nečinnost. „*Za hodinu ho měli celého, Vavřínka*

⁴⁰ Tamtéž, s. 44.

⁴¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 260.

⁴² Tamtéž, s. 264.

⁴³ Tamtéž, s. 264.

Čmucharova. Nikdo nepochyboval o jeho totožnosti. Nebyla to ale kostra vcelku, nebožtík byl čtvrcen. Noha ležela vedle hlavy, ruka byla roztráštěna v předloktí. Něčí sekera pracovala na ubožákovi. ⁴⁴ Jen se domníváme, že za strůjci vraždy byla manželka a její milenec. Autor nechává na naší fantazii, abychom si sami domysleli, kdo je za vraždu odpovědný.

Povídka ukazuje, že svět zasažený válkou je plný chaosu, rozpadu a vyčleňuje jedince ze společnosti, do které dříve patřil.

V povídce „Duch soudce Pauknera“, který zemřel a spiritualistický spolek se ho chystá vyvolat, pomocí média Kláry, autor ukazuje záhrobní a zahrávání si s dušemi zemřelých. Klára je tragickou postavou, neboť je nalezena mrtvá – oběšená. „*V pokojíku s okny do silnice visela Klára na skobě záclony, zcela tak, jak ji popsala prvá strašlivá zvěst. Sinavě bílá v tváři, s očima široce vytřeštěnými, s ústy rozevřenými k výkřiku. Paže měla skrčené, jako by před někým v hrůze couvala, ale nehty byly zaryty do prostoru a nohy vzpříčeny, jako by kopaly neznámého pokušitele. Její hlava hleděla stranou, jako by umírající byla upoutána na dveře a tam se jí objevil jakýsi nad pomyslení děsný pohled.*“⁴⁵ Obyvatele města, ale konstatují, že není možné, aby se jednalo o sebevraždu, a proto se přiklánějí k vraždě. Dokonce i lékař tuto teorii potvrzuje, že sebevražda byla jen namaskovaná. Příběh se pak zabývá hledáním viníka, za něhož je označen její bratr Karel.

Autor nám dává nahlédnout do tajů spiritualistické seance, která je v povídce dlouze popisována a do pozadí ustupuje zápletka a řešení záhadné smrti Kláry. Podle Josefa Rumlera: „*Motivace vraždy (a vůbec to, co činí kriminální příběh vpravdě kriminálním) nebývá u Havlíčka silnou stránkou, je zpravidla nepřesvědčivá, jako by na ní autorovi záleželo nejméně.*“⁴⁶

3.2.5 Smrt dítěte

Smrt potomka je pro každého rodiče tragickou událostí. V povídce „Amorek smrti“ se setkáváme se smrtí dětí hned dvakrát. Nejprve je vylíčena smrt Květušky, dcery hostinského. Rodiče ani netušili, že jejich dcerka je smrtelně nemocná. Mysleli si, že se jen nachladila. Ani když jejich dítě bylo už po smrti, nemohli přijmout to, že zemřela na

⁴⁴ Tamtéž, s. 193.

⁴⁵ Tamtéž, s. 210-211.

⁴⁶ RUMLER, Josef. Povídky z Havlíčkova kufru. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 478.

záškrt. „*A přece to nebyl záškrt, doktoři lhali. Nachladila se a umřela, vždycky byla slabá na srdíčko. Tu nemoc si vymysleli, nikdy u nás nebyla. Já jim nevěřím!*“⁴⁷ Rodiče se snaží ospravedlnit úmrtí, snaží se vysvětlit si ho a udělat ho co nejméně bolestivé.

Druhou smrtí je smrt Pavlínky, dcery cihláře. Již druhý den po pohřbu se dozvídáme o nemoci Pavlínky. „*Ráno mělo cihlářovo dítě tvářičku rozpálenou a sípalo těžkým dechem. Temná očka byla smutná a paže ochablé.*“⁴⁸ Nikdo z rodičů nepočítal s tím, že by mohla zemřít na stejnou nemoc jako prvně Květuška.

⁴⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 152.

⁴⁸ Tamtéž, s. 154.

4 Sen – realita nebo představa?

V následující kapitole se zaměříme na motiv snu v povídkách Jaroslava Havlíčka. Zaměříme se na sen samotný, dále na snovou imaginaci a způsoby, jak Jaroslav Havlíček s těmito motivy pracuje, jak propojuje realitu a sen, tedy jakési iracionální roviny. Nejprve se zaměříme na dětský sen a imaginaci. Podíváme se, jak se dětský sen proměňuje a odvíjí do reality a jak jsou do nich vkládány jiné významy. V neposlední řadě se podíváme, jak je zachycen svět v očích dítěte a jak v očích dospělých.

Další oblast, na kterou se zaměříme, je sen jako halucinace, tedy jako určité psychologické jevy. Na ty budeme nahlížet pomocí psychologického a mentálního hlediska Havlíčkových postav. Zaměříme se také na to, jak právě sny utvářejí osobnost a jak některé postavy v povídkách jednají iracionálně. Pomocí ukázek a citací se pokusíme rozebrat roli snů a halucinací, jak postavy vnímají skutečnost a vztah ke světu reálnému.

Následující část bude zaměřená na sen, iluze a popírání skutečnosti. Zde budeme na sen nahlížet jako na vědomé či podvědomé potlačování skutečnosti. Zaměříme se především na popírání reality, a to se všemi skutečnostmi, které jsou s ní spojeny.

Poslední oddíl bude shrnovat jednotlivé závěry spojené se snem.

4.1 Dětská představa a skutečnost

Rozdílné vnímání reality se proměňuje i v plynutí času. V povídce „Cesta loutek“ je tento motiv nejzřetelnější. Proto se právě na této povídce pokusíme tuto skutečnost dokreslit. *„Jak léta táhla, menšila se zahrada, jak nastávaly doby krátkých návratů, mizela zákoutí starých her. A jak jsme rostli, byli jsme výš a výše nad zeleným světem a zprostřed houštiny viděli jsme, co nám bylo kdysi neviditelné. Tajuplnost nás opouštěla uprostřed lesa a hromady kamenů staly se tak nízké, že nestály za skrývání, příkop tak úzký, že se dal překročit.“*⁴⁹ Takto pohlíží na zahradu, kterou dříve vnímal jako něco tajemného, vypravěč. Vidí ji stále takovou, jakou ji viděl, když byl malým dítětem, i přesto, že nyní je dospělým mužem a vnímání reality má naprosto odlišné od malého dítěte. Hrdina se vrací do krajiny spokojeného a bezstarostného dětství, mládí. Vrací se do světa, který dobře znal a vidí vše tak jako dříve. Je zde spojitost i s tajemstvím, které na zahradě prožil jako malé dítě, například vidí: tajemné houštiny, stromy, které vnímá jako les, příkop, který vnímá jako proláklinu, a další motivy spojené se vzpomínkami na

⁴⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav: *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 9.

dětství. Hlavní postava se nám snaží ukázat, jak může pohlížet na skutečnost, která je již jiná než v jeho dětství, ale oni ji vidí jako dítě. Pohlíží na skutečnost očima dítěte, nikoli očima dospělé osoby. „*Tam na té cestě leží vše, co jsme tam kdysi zanechali. Neboť zahrada našeho dětství je vždycky zavřený ráj, a své stopy tam můžeme kdykoliv hledat, překročíme-li zpuchřelé překážky.*“⁵⁰

Dospělí vidí svět jinak než děti. Nahlízejí na něj jako na něco, co je zákonité a jasně dané. Děti si ale dokáží hrát s fantazií a představou. Nakonec však každý musí vyrůst a pak přichází poznávání reality a probuzení se ze snu. „*A tak jsme opustili pomalu všichni my malí dětské skrýše a stali jsme se velkými. Poznali jsme silnici, poznali jsme kraje, kam vedla, a jednou, když vyhrčel z našich vrat těžký nákladní vůz, vyvážel leccos z našich malých věcí daleko po bílých cestách. Stali jsme se studenty a dobrý, starý náš domov uprostřed zahrady stál stranou světa a všechno v něm se zdrobňovalo.*“⁵¹ Zde se prolíná svět dětských představ s reflexí dospělého člověka. Děti jsou schopné na malém, ohraničeném prostoru vidět mnoho věcí, které dospělý vidět nemůže, ani kdyby se o to snažil sebevíc. Dítě má totiž velkou fantazii a představivost, pomocí které se snaží pochopit svět a přizpůsobit ho svému věku. Děti dokáží prožít obrovská dobrodružství, snů a příběhů, které si uvnitř sebe vysní. Dospělý potřebuje mnohem více času na snění než dítě.

„*Před lety, když obloha byla jinak modrá, stromy zelené a sníh byl bělejší, byl to dobrý bůh mého dětství.*“⁵² Takto začíná povídka s názvem „Bůh mého dětství“. Vypravěč vzpomíná na dětství, kdy se mu všechno jevílo čisté, nezkažené a jiné, než jak tomu je v jeho dospělosti. Díky snění se dostává do jiného světa, který je pro vypravěče podstatným. Čas je v této povídce orientován pomocí událostí, které dítě zaznamenává během celého roku – Velikonoce, Dušičky, Mikuláš, Vánoce, Štědrý večer apod. Čas neplyne lineárně, ale od události k události následující. Díky tomuto uspořádání vidíme, jak malé děti čas vnímají. Touží po určitých událostech, těší se na Vánoce, kdy dostanou dárky, Velikonoce apod. Minulost je vnímaná jako čas dětské bezstarostnosti, klidu a spokojenosti. „*A po večeři, zatímco naši rodiče rozpovídali u stolu, sestupoval k nám*

⁵⁰ Tamtéž, s. 11.

⁵¹ Tamtéž, s.9.

⁵² HAVLÍČEK, Jaroslav: *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 266.

dětem dolů na podlahu pokoje bůh našeho dětství a hrál si s námi a hrál a hrál hry a sny, sny a hry si tam s námi hrál... ⁵³ Zde je vidět, jak děti sní v každém okamžiku svého bytí.

Díky opakujícím se událostem a svátkům nalézáme znaky, které jsou shodné s mýtem – aktualizují představy bájného světa, a přesto, že se události každý rok opakují, dítě je vidí vždy jako nové a originální. Bůh, jak je zde Havlíčkem popisován, se nám jeví jako tvůrce snů a představ. Vypravěč vykresluje události tak, že reflektuje jednotlivé detaily a díky tomu se nám otevírá jiný, možná lepší pohled na událost. Díky popisu z dětského pohledu se nám otevírají nové „dveře“ k poznání a nahlédnutí na jednotlivé události z jiného úhlu, než jak na ně pohlížejí dospělí.

Důležité jsou v této povídce i věci, se kterými se vypravěč v dětství a následně v dospělosti setkával, a vůně, které si pamatuje z dětství, nebo pocity, které cítil jako malý. „...*vůně kuchyně a naděje a radost... Den celý, celý voněl jablky, ořechy a jehličím vánočního stromku... Kdy z bílých kachlíků kamen v pokoji sálaly plamínky a ozařovaly stromeček a jeho pestré ovoce, jeho stříbro, jeho řetězy, jeho srdce, obrázky...*“ ⁵⁴ Vypravěč se snaží přenést atmosféru, kterou zažil a cítil, převést i na nás – čtenáře. Například: „*zvonečku štedrovečerní, jenž jsi zazněl, jenž jsi nás vysvobodil od srděček tak úpěnlivě bijících.*“ ⁵⁵ nám přibližuje, jak se děti cítí, než přijde Ježíšek a přinese dětem dárky. Je zde patrná touha, očekávání a přání dětí, aby už mohly jít rozbalovat a otevírat dárky. Tyto jednotlivé motivy jsou spolu úzce propojeny a utváří tak ucelený pohled na skutečnost, která je nám v této povídce přiblížena.

V závěru povídky Havlíček píše: „*Mám nyní rozum, a ten ví, že nejsi.*“ ⁵⁶ Zde je vidět, jak dospělý uvažuje jinak, racionálně a soustředí se pouze na rozum, nikoli na city a pocity. Je patrný rozdíl mezi dětskou představou a představou dospělého člověka, který už něco v životě zažil a své názory z dětství přehodnotil. V dětství vypravěč boha popisuje jako: „boha mého dětství“, ale v dospělosti ho úplně popírá a říká, že neexistuje. Je zde rozdíl mezi snem a realitou.

Další povídkou, kde se značně objevuje rozpor mezi dětskou představou a realitou, je povídka nazvaná „Matylda“. Představy o Matyldě jsou zkreslené, protože dítě se o ní dozvídá pouze z matčina vyprávění a z pohledů, které si maminka vypravěče a Matylda

⁵³ Tamtéž, s.270.

⁵⁴ Tamtéž, s.271-272.

⁵⁵ Tamtéž, s.271.

⁵⁶ Tamtéž, s.273.

posílaly, ale nikdy se s ní neseťkal, až v úplném závěru. „*Vystupovala v našem dětství spíš jako prelud... Matyldin obraz byl v našich myslích spředen z tisícerych nití: z narážek v rozhovorech, z vyprávění, z tahů písma, ze starých fotografií, z nichž však žádná nebyla.*“⁵⁷ Autor zde ukazuje, že představa je tvořena určitým obrazem, který se nemusí shodovat se skutečností. Tedy představa je fikcí a teprve, když vidíme realitu, naše představa se proměňuje. Když ale opustíme naši představu, pak na ni rezignujeme, a tím popíráme i svůj „sen“, imaginaci.

Vypravěč naznačuje, že představa se od reality liší, a proto se „vyhýbá“ setkání. Uvědomuje si, že představa musí být v rozporu se skutečností. „*Matylda! Spatřit ji mi připadalo svatokrádež. Znamenalo to uvést v pochybnost ustálenou představu. Popřít legendu.*“⁵⁸ Pro dítě je obrazu, který si v sobě utvoří, příkládán větší důraz než skutečnosti.

Téměř na konci povídky je napsáno: „*sen byl krásnější, sen byl zrazen*“⁵⁹ Vypravěč se setkal s Matyldou osobně, a tím byla změněna jeho představa o osobě, kterou si představoval jako někoho krásného, sečtělého a naprosto jiného, než jak ji viděl potom. „*Díval jsem se z pohovky na tu novou Matyldu, která neměla nic společného s Matyldou, již jsem tak důvěrně znal, na tu nepravou Matyldu, pro niž jsem měl jen trochu soucitu.*“⁶⁰ Jedná se o rozbití představy, procitnutí ze snu, se kterým se loučil.

V povídce „Domov“ je zachycena proměna snu u realitu. Realita a poznání je přirovnáváno ke kruhům, které se utvoří při vhození kamene do vody: „*První, nejmenší kruh – postýlka se sítí, z níž jsme spatřili první odlesk života, místnost, v níž jsme učinili první nemotorné kroky – druhý, sotva o mnoho větší – dům, v kterém jsme se batolili – třetí – domovská obec se všemi nezapomenutelnými podrobnostmi a drobnými ději – čtvrtý – krajina, v níž rodiště spočívalo jako hrstka hrachu uprostřed talíře, za hrbolatou hradbou obzoru – širý svět.*“⁶¹ Jedná se o prvotní poznání, které je spojeno se snem, ale následně se proměňuje v poznání reality.

Během jedné noční vojenské služby je vypravěč konfrontován se svým dětstvím, kdy si na poštovním vagónu všimne cedule s nápisem Stará Paka – Martinice. Vlák

⁵⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav: *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s. 23.

⁵⁸ Tamtéž, s.27.

⁵⁹ Tamtéž, s.29.

⁶⁰ Tamtéž, s.28.

⁶¹ Tamtéž, s. 79-80.

pochází z jeho kraje, tím se v něm probudí vzpomínky na dětství. Vypravěč se vrací do míst, které zná a díky vlaku si nepřipadá sám a opuštěný. „*Již jsem na té ztracené vartě nebyl sám, měl jsem tam přítele. Tenhle vagón...*“⁶² Díky tomuto „objevu“ se rozvzpomíná na dětství a přicházejí mu nové a nové vzpomínky. „*To, co se mi zjevilo tenkrát, ve světové válce, na onom cizím nádraží, byl – přelud domova.*“⁶³

V povídce je svět-skutečnost rozdělena na dvě oblasti: na domov a vše mimo něj. Domov je zde vnímán jako místo, kde jsou shromážděny kladné, pozitivní hodnoty. Jedná se o místo, kde je klid, bezpečí, místo, kde je člověk chráněn před všemi nepříznivými vlivy okolí. „*Domov je to, po čem nejsilněji toužíme, domov je nejbezpečnější útulek, je to východisko i návrat.*“⁶⁴ Místo, které nám připomíná jen obyčejná cedule na vagónu (Stará Paka – Martinice). Cedule je součástí světa domova a dětství, na které už takřka zapomněl, světa, který je už jiný, a to jak časově, tak hlavně prostorově a situačně. Vypravěč se rozvzpomíná na lidi, jež znal dříve-v dětství: domovník Hampl, doktor Vejnar, listonoš Husák, pensista Vancl, kupec Hillebrand, zelinář Rejmon, řezník Velešovský atd. Uvědomujeme si, že svět, který nám vypravěč přibližuje, není světem snu/představy, ale reality/skutečnosti.

V této povídce jsou popisovány detaily, jejichž prostřednictvím se autor zbavuje času, stáří a proměn. „*Ach, ten starý Hamplův dům! Změny, které přes něj přešly, nezasáhly vnitřní, nedotčený obraz. Stačí jen zavřít oči a uvědomit si: domov!*“⁶⁵ Díky této snové vzpomínce se člověk-vypravěč dostává zpět do místa, které je pro něho drahé a které má opravdu rád, a to jak ve vzpomínkách, tak i ve skutečné současnosti.

Jsou zde patrné i pohledy děti na věci, které vidí kolem sebe. Probouzí se v nich fantazie a sen. Například altán je vnímán očima dítěte jako jeviště, na kterém může hrát a snít, nebo obyčejný sporák je vnímán jako zřícenina hradu. Děti jsou v tomto směru tvárnější než dospělí. Vidí to, co dospělý spatřit nemůže, a mají také mnohem větší představivost a fantazii.

V povídce mají své místo popisné pasáže, díky nimž si můžeme danou situaci vybavit. Pomocí těchto popisů bychom mohli „zakreslit“ danou situaci s určitou přesností a s detaily. Jedná se například o detailní popis: „*Vidím: na okně bílá cihla, na níž se*

⁶² Tamtéž, s.79.

⁶³ Tamtéž, s.79.

⁶⁴ Tamtéž, s.79.

⁶⁵ Tamtéž, s.80.

*brousí kamínky, nad oknem trčí zeď zámeckého parku, sedají na ni pávi. Páv – to je rázem po vyučování, všechny oči se po něm otáčejí, pan učitel nás nezláká třeskem barevných kuliček na počítadle, ani ušmudlanou a potrhanou knihou, zlatým hřebem věcného učení. Školník Kubánek se šourá v bačkorách a v modré zástěře po třídách, roznáší poselství inspektora Vaníčka, na dvoře hrají žáci z páté třídy na hradního a zlobivý soused za zdí, pan Soukup, čeká trpělivě, až mu na zahradu zaletí míč. S hasičské boudy visí hadice jako salámy, od Riedlů voní pražená káva.*⁶⁶ Jedná se o jednotlivé po sobě jdoucí vzpomínkové pohledy, jež jsou logicky uspořádány a vycházející z jednoho bodu – tedy z pohledu jednoho žáka ze třídy.

Povídka „Domov“ je značně autobiografická. Autor, který byl na frontě a toužil po domově, nám přibližuje, jak lidé vzpomínají na místa, která jim jsou blízká. Vzpomínají a sní o věcech, které dříve dobře znali a kam by se rádi co nejdříve vrátili.

4.2 Sen jako halucinace a jeho psychologické aspekty

Sny mimo jiné vypovídají o přáních a tužbách lidí, a podobně je tomu i u halucinací. Zjednodušeně řečeno halucinace jsou stavy, při kterých člověk vidí realitu jinak. Tento stav umožňuje také nahlédnout do lidské duše a mysli člověka, a proto halucinace může být nosným tématem psychologické prózy. Havlíčkovy postavy jsou často psychicky narušeny, nebo mají nějaké zvláštní, dalo by se říci i deviantní sklony. Velmi zřetelně se tento aspekt vyskytuje v povídce nazvané „Kinžal“.

V této povídce je hlavním motivem sebevražda Inky kvůli neopětované lásce. Paradoxem je, že Inka umírá během krásného letního dne – je zde vidět kontrast mezi sluncem a smrtí. Zlomový je okamžik, když Inka ukradne kamarádovi Liborovi kinžal, v tomto okamžiku shledáváme jiné myšlení kamarádů Inky, kteří si užívají krásného počasí a hrají si, a Inky, která se hodlá učinit hroznou věc – sebevraždu. Nevíme, zda sebevražda byla plánovaná nebo to bylo jen impulzivní jednání, ale podstatná pro nás je jiná rovina uvažování Inky a jejích kamarádů. Pro její přátele je odcizení nože chápáno jako hra: „*Musíme tu opici dostat,‘ řekl vztekle Liborek. Hoši přikývli. To se rozumí, že jim nesmí upláchnout. Inka má na vybranou: buď bude utíkat polonahá na silnici, což dozajista neudělá, nebo se sama vrátí, odkud přišla. Mohla by také kinžal nahoře v lese schovat. ... Dopadnout zlodějku – pěkná indiánská hra. Hoši se nadechli. Chvilku se radili, rozdělovali si úlohy. Dála s Hanou budou hlídat pod skálou, Jindra s Jiřím půjdou*

⁶⁶ Tamtéž, s.84.

vpravo vzhůru, Pepík Hron, těžkopádný silák, sám vlevo. Hurá, stopaři!“⁶⁷ Jinak ale celou „hru“ chápe Inka, ta ji bere jako představení („*Tobě udělám lepší představení*“⁶⁸), které může udělat Pepovi, který ji našel. V tento okamžik by se dalo předpokládat, že Inka je už pevně přesvědčena o své sebevraždě. V povídce je zřetelně naznačeno myšlení chlapců a myšlení dívek, jak je rozdílné a jak dívky vnímají neopětované lásky. Dívky ji berou jako tu nejhorší věc na světě, když je jim patnáct.

Inka se snaží o sdělení, proč tento akt činí. Povídá Pepíkovi o svých citech k Liborkovi, zároveň líbá nůž, svlékne se a nakonec na něj naléhá. Pepík se vlivem okolností stává svědkem sebevraždy, které nemůže zabránit, ani si nedovede představit, že by se něco takového mohlo stát.

V povídce je jasně patrný kontrast mezi dětským bezstarostným světem her a motivem smrti/sebevraždy. Vlivem této události se Pepíkovi hrouť jeho dosavadní a známý svět. Pepík se sám dostává do velmi nebezpečné situace, kdy je sám na pokraji smrti. Když se dostane do nemocnice s těžkým poraněním hlavy, objevují se u něho halucinace a hororové sny. Znovu se mu objevuje sebevražda Inky, ale v mnoha variantách. Propojuje se zde erotika a smrt, tyto dva motivy jsou v jeho halucinacích úzce spjaty a on se jich nemůže zbavit. Pokud se zamyslíme nad jeho vnímáním ženy před smrtí Inky, uvědomíme si, že ji vnímal obecně, věcně: „*ano, ano, opravdu, vlastně nebyla tak docela ošklivá. Štíhlé, rovné nohy, pevná ňadra, dokonce i obličej – když se to tak vezme, líbezný obličej.*“⁶⁹ ale ve svých halucinacích na ženu pohlíží jako na objekt rozkoše a slati: „*a již tam stojí znova uprostřed, nestoudná, nahá, krásná! ňadra vypjata jako terče, ruce za zády.*“⁷⁰ Během halucinací nahlíží na rozkoš ze dvou úhlů, jako na bolest a strach z erotična, ke kterému je zvláštním kouzlem přitahován. „*Stále a stále přicházejí ty ubohé sebevražednice a ponořují si do těla nůž. Vrážejí si studený nůž do teplého, živoucího těla! Pepův jazyk chutná sladkou vláhu krve, jeho podvědomí se předem hrozí onoho okamžiku, který nezbytně musí přijít, kdy jedna z probodených sestoupí ze scény, postaví se u jeho hlavy a pokropí ho tím rudým, smyslnou slast budícím pramenem.*“⁷¹ Smrt je v očích Pepíka viděna jako krásná žena.

⁶⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav: *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 38-39.

⁶⁸ Tamtéž, s.40

⁶⁹ Tamtéž, s.41.

⁷⁰ Tamtéž, s.43.

⁷¹ Tamtéž, s.44.

Halucinace, které Pepík v nemocnici prožívá, jsou vnímány jako divadelní představení. Nemocnice se stává hlavní scénou a závěs u oken oponou a ženy jako sebevražednice.

Halucinace, která je nejjasnější a tvoří vrchol celého obrazu, je zjevení Inky, jako vykoupené ženy (posuzováno podle bílého šatu, který má Inka na sobě). „*Jak byla bílá a jak cudná! Trochu se hanbil, že před ní leží neoblečený v své potem prosáklé posteli. ,Vidíš, tak jsem tedy mrtvá, ‘ pravila Inka. ,To ti je hezké, Pepe, ani bys nevěřil. Nepřišla jsem tě strašit, chci být hodná, hodná holčička. Co říkáš, jak mi sluší mé bílé šaty? ‘... ,Všechno zmítání, všechnu bolest a všechny pláč už mám za sebou.*“⁷² Je zde patrné smíření s danou skutečností, jakési vykoupení a klid posmrtného života. Inka-halucinace mu nabízí, aby ji následoval, snaží se mu ukázat „výhody“ smrti („*ach, rakev, ‘ pravila vesele, ,docela pěkně se v ní leží. Jsem tam jak panenka v lepenkové krabici. Pepe, milý Pepe, chceš?*“⁷³), nabízí mu klid a vysvobození z pozemského života. Pepík nad touto nabídkou uvažoval: „*má ji poslechnout a jít s ní, ležet tak blaženě a tiše jako ona, či snad – žít?*“⁷⁴, ale také si uvědomuje, že jeho čas ještě nenadešel a že si na něho bude muset ještě nějaký čas počkat. Pepík dává přednost životu, i přesto, že je poznamenaný předchozí skutečností – tedy smrtí kamarádky. Tato halucinace byla poslední. Dalo by se říct, že Pepík se navrátil zpět do života, ale je poznamenan událostmi, které zažil jak v životě, tak i v halucinačním stavu. Ze snů a halucinací se navrácí jako dospělý muž a ne jako chlapec, který byl zraněn. Tento jeho stav je jasně znázorněn v posledním odstavci: „*Ubohá Inko! Prozatím jsi zapomenuta. Spi tiše, panenko s probodnutým srdcem, mládí je zrádné, oběti marné, život je tak sladký a na hony vzdálen všeho zoufalství.*“⁷⁵ Dalo by se předpokládat, že Pepík nechává otevřenou myšlenku, že se s Inkou ještě setká, ale nebude to hned, chvíli to ještě potrvá, protože on si bude užívat života a ona na něho „počká na druhém břehu“.

V této povídce se setkávají různé motivy: život, smrt, rozkoš, bolest, láska a děs. Ty se navzájem prolínají a navzájem spolu úzce souvisejí. Je zde patrný odkaz na Evu, která se vyskytuje v Bibli, na její první hřích, kvůli kterému jsou spolu s Adamem vyhoštěni z Ráje. Havlíček se v této povídce dotkl jednoho tématu, který je velmi

⁷² Tamtéž, s.45.

⁷³ Tamtéž, s.45.

⁷⁴ Tamtéž, s.45.

⁷⁵ Tamtéž, s.47.

podstatný, a to vztahu muže k ženě. Přitažlivost a strach, kontrast iracionálního jednání a racionálního myšlení.

Povídka „Svatá noc“ z knihy *Prodavač času* je zaměřená na sen otce Kalvacha. Otec usíná s myšlenkou na svého syna, který je těžce nemocný. Ve snu se dostává na hřbitov, kde se svého syna snaží pochovat. Podíváme se na popis scény: „*Mrtvé tělo leželo na holé zemi u jejich nohou. Jinak nebyl na hřbitově nikdo. Černé cypřiše, sestříhané do jehlanů, stály tu a tam mlčenlivou stráž. Vzduch se nehýbal a nedalo se zjistit, je-li jaro či zima, ráno či večer.*“⁷⁶ Je zde patrná ponurá atmosféra, místo je temně popisováno. Naznačuje se zde zoufalství, strach rodičů, jak pochovají své zesnulé dítě, a v neposlední řadě je zde i neochota kněze vykonat svou povinnost. „*Kněz však nepřicházel, ačkoli ho slyšeli, jak uvnitř zvoní posvátnými nádobami, jako pilná hospodyně, šukající po kuchyni.*“⁷⁷ Všechny tyto okolnosti donutí rodiče, aby si syna pochovali sami. Otevrou rakev, kde je již pochovaný starší bratr Kalvachův a oba rodiče tam vkládají tělo mrtvého synka. Najednou se začíná dít něco děsivého. „*Avšak co to? Jejich mrtvý hošík nechtěl ležet tiše. Pohyboval ručkama, překládal nožky. Nezbyvalo než vyčkat, až se uklidní. A tak stáli, otec i matka, naplnění děsem a rozdíráni neslýchaným zármutkem. Čas plynul a dítě se pořád ještě hýbalo. Proč se hýbe? Cožpak jsme je dosti dobře neuložili? A opět vtěsnávají nožku k nožce, ručky podle tělíčka.*“⁷⁸ Rodiče v „jednání“ mrtvého syna vidí, že volá po knězi, aby měl spořádaný a klidný odpočinek. Je zde navozena hrůza strachu, touha po řádném pohřbu a jasně je patrný sen, či halucinace.

Celý tento výjev může být považován za předtuchu blížícího se konce, protože i na konci povídky Kalvachovi syn opravdu umírá. Tato povídka je značně nabitá symboly. Ať se jedná o neodvratnost osudu, kterou můžeme chápat v nepřítomnosti kněze, nebo v nemoci, která naznačuje smrt. Je zde patrný i odkaz na Krista, kterého přes Josefa Kalvach prosí o záchranu syna. „*Šel jsem pro lékaře a ztratil jsem cestu. Tak jsem se tu octl. Mé dítě umírá. Chtěl bych poprosit vašeho malého boha, aby mi je uzdravil.*“⁷⁹ Jeho prosbě nebylo vyhověno a Kalvach se již podruhé ocitá na hřbitově. Hřbitov je zde popisován jako místo, které neodpovídá realitě, je tedy zahalené snem a „mlhou“. Smrt Kalvachova syna je v této povídce naznačena hned dvakrát po sobě. Nejprve, když je

⁷⁶ Tamtéž, s.68.

⁷⁷ Tamtéž, s.68.

⁷⁸ Tamtéž, s.68-69.

⁷⁹ Tamtéž, s.72.

Kalvach se ženou donucen svého syna pohřbít sám, a podruhé, když se snaží uprosit boha o záchranu svého dítěte, hřbitov se zde propadá někam, kde ho nelze najít – jako nelze obejít smrt. Dalo by se říci, že osud se nedá uplatit, ani nějak obejít. Sen nám zde dává jasně najevo, co se v nejbližší době stane – zemře syn Kalvachův.

Sny ovlivňují pohled na smrt a skutečnost, naznačují nám, že smrt je všude a ve všem kolem nás. Rozpadající se hřbitov – propad do nicoty, prázdnoty – který nakonec sebou bere i krajinu. „*Vše v rozkladu, země, hroby, kosti mrtvých, ne již živá hlína, ale mrtvá hlína. Ne již živý vzduch, ale mrtvý vzduch. ... Vše se hrozilo kamsi zřítit, v hlubinu, zívající uprostřed vesmíru. Byl unaven, chtělo se mu usednout, ale kam usednout? Zastavil se, nohy se mu však bořily do sypké hlíny, rozložené v molekuly. Vykřikl. Cosi jako mávání smutečních perutí zašelestilo vzduchem.*“⁸⁰ Sen tedy nenese jen smrt dítěte, ale i smrt světa jako takového. V knize Nelly Mlsové, ve které se zabývá analýzou Havlíčkových děl, se dočítáme o tom, jak na sen v této povídce nahlíží. Sen vnímá jako prostředníka ohlašujícího smrt, jiný náznak smrt samotné se v povídce nevyskytuje.⁸¹

Povídka „Černá paní“ je podobně laděná jako předchozí povídka „Svatá noc“. Také se zde setkáváme s postavou, která nese předzvěst smrti. Malý chlapec se o smrti dovídá skrze klepy Strnadky, která se zmiňuje o Černé paní-smrtce, odcházející od domu Hovorků. Z těchto povídaček si malý chlapec vsugeruje, že se v něm usídlila smrt. Druhý den umírá v domě člověk a tím se představa smrti pro chlapce ještě více prohlubuje. Děti se chodí přes okno dívat na nebožtíka. Chlapcovi to ale nedá a i přes strach se po místnosti s nebožtíkem také rozhlédne. „*Uzřel jsem před sebou v černé, matně se lesknoucí rakvi ležet listonoše Hliňáka, podobného voskové loutce. Ústa se přestala usmívat, byla nezvykle přísná, kníry navoskovány, ruce svázané klokočovým růžencem. Srdce se mi zastavilo, ale nyní jsem nemohl dolů! Sebral jsem všechnu svou odvahu, přemohl hrůzu a rozhlížel se po místnosti. Hledal jsem ji. Hledal jsem tichou, černou postavu, která přišla nevolána, vypila duši a nyní někde odpočívala.*“⁸² Jelikož chlapec smrt v pokoji nevidí, ještě více se utvrdí v tom, že je v něm samotném.

Ještě té noci se roznemůže, což ho opět utvrdí v tom, že se v něm usídlila smrtka, a ve snech vidí různé hororové motivy. Zdá se mu, že leží na netvorovi, který ho kamsi unáší, okna se mu zužují, peřiny na něm ztěžkly, slyší „dábelské“ kvákání a nakonec se

⁸⁰ Tamtéž, s.76.

⁸¹ MLISOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. s.155.

⁸² HAVLÍČEK, Jaroslav: *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s.18-19.

kolem něho objevují rakve.⁸³ Když se na tuto skutečnost podíváme z jiného pohledu, například z pohledu dětské psychologie, je zajímavé, že obyčejný klep od vesnické drby může na malé dítě zapůsobit do takové míry, že si vsugeruje smrtku, která je v něm samotném a zároveň, jak velká a kolik možných podob má dětská fantazie. Vlivem fantazie a představy se dítě může rozstnat, a během něho vidět sny a halucinace, na které nemá ani doktor vysvětlení. „*Co je mu vlastně? ptala se maminka lékaře, který mě proklepával. Starý, tlustý doktor pokrčil rameny. Uvidíme zítra!*“⁸⁴

Sny, halucinace a různé vize v Havlíčkových dílech jsou doprovázeny hrůzou a děsem. Pomáhají zapojit iracionální prvky, ale i tajemství a horor. Sny a halucinace tohoto druhu mohou doprovázet těžké životní situace, traumata nebo nemoci, které je doprovází. Může docházet i k tomu, že jedinec, který byl dříve s těmito stavy konfrontován, má problémy se zařazením do běžného života. Jako by ho snová či halucinační zkušenost poznamenala a nedovolila mu zapojit zpět do reality.

4.3 Snění jako iluze a popírání skutečnosti

Jedná se o odlišný typ snu, než jak jsme ho popisovali v předchozích oddílech. V této části se zaměřím na povídky „Partie šachu“, „Vavřínek“, dále na povídku „Děvka páně“ a v neposlední řadě na povídku „Zavražděný sen“. V těchto povídkách se objevují motivy popírání skutečnosti a její nahrazení motivem jiným – iluzemi nebo popřením.

Povídka „Partie šachu“ je opět řazená do cyklu, který spojuje postava Kalvacha. Zde je realita taková, že Kalvach stárne a při hře už svému synovi nestačí. Syna bere jako rivala, a to i v rodinném postavení. Uvědomuje si, že v rodině nemá už tak silné postavení, jako tomu bylo v letech minulých. Během hry šachu nad touto situací přemýšlí. Uvažuje, že nebude už tím, kdo rodinu vede, koho rodina poslouchá a kdo jí udává jasný směr a řád. Jedná se o verzi pomyslného souboje mezi otcem a synem, přičemž si syn tuto rivalitu neuvědomuje. Tento pomyslný souboj můžeme vnímat jako šachovou partii, kterou právě syn a otec hrají. U Kalvacha je tomu jinak: „*Tak se vyvinulo nebezpečné soupeření – kdo s koho? Ve věcech rozumu pokládal Kalvach za potřebné, aby byl nad syna. Nezdálo se, že by byl Karel tuto jeho samozřejmou převahu uznával. Zlobilo ho to. Znepokojovalo ho to. Stále ostřeji se v něm vyhraňovalo pokušení vyzkoušet se, sehrát*

⁸³ Tamtéž, s.20-21.

⁸⁴ Tamtéž, s. 22.

hru, do níž by ze sebe dal to nejlepší, za okolností pro sebe nejpříznivějších. Dokázat sobě samému, že to s ním není ještě tak zlé, že pořád ještě něco dovede.“⁸⁵

Kalvach si během hry uvědomuje, že jeho počáteční převaha byla jen iluzí a že jeho syn má dobře promyšlené tahy, na které on jako starší muž již nestačí. V průběhu hry začíná tušit, že prohrává, uvědomuje si, že syn je lepší a zdatnější hráč – a to nejen na šachovnici, ale nejspíš i v životě. Proto se snaží vytvořit pro sebe lepší prostředí, ve kterém by měl možnost zvítězit. Můžeme mít pocit, že se Kalvach snaží vyhrát za všech okolností. Jako by hru vnímal jako hru na život a na smrt. Zároveň se mu zdá, že jeho vlastní syn prohlédl jeho záměry ohledně partie, že i syn pochopil, že je jedná o něco víc než jen o šachovou partii.

Během hry syn trochu ironicky komentuje tahy otce. „*No víš, táto, s takovou si na mne nepřijdeš. (...) Teď se s jezdcem hned tak zpátky nedostaneš, a jestli se nemýlím, ne já, ale ty přijdeš o pěšáka.*“⁸⁶ Jako by se snažil mu dát jasně najevo, že on je lepší než otec, který ho šachovému umění naučil a zdokonaloval ho. Otec samozřejmě vnímá synovu fyzickou převahu (však je také mladší), ale nedovede přijmout jeho převahu psychickou a jeho logické myšlení, kterým ho poráží a předčí. Otec si vzpomíná na partie, které hrál s mistry a dokázal by je i porazit („*Před lety, když začínal, zářily ještě na šachovém nebi hvězdy jako Čigorin, Marshall, Janowaki, gambitoví hrdinové, byli však pomalu a bezpečně potírání opatrníky taktiky, jako byli Tarasch a Lasker.*“⁸⁷), ale svého syna již porazit nedovede. „*Zde šlo o otázku rozumu. Kalvach se z jakýchsi příčin domníval, že otázka lepšího šachového umění přímo souvisí s tím, zda má či nemá otec právo vládnout nad synem. Nejhorší bylo, že i chlapce asi něco podobného napadlo, když sedal ke stolu, aby s ním zápolil nad šachovnicí.*“⁸⁸ Celou hru, symbolizující rivalitu mezi dvěma muži, symbolizuje figurka krále, který je na konci hry poražen. „*Kalvach seděl, seděl a viděl před sebou bílého krále, jak se válí po šachovnici, ubohého poraženého krále.*“⁸⁹ Před otcem se tak definitivně rozplývá víze, že je zdatnější a má lepší logické myšlení než jeho syn. Definitivně „pohřbívá“ své umění, které dříve bravurně ovládal.

V povídce „Zavražděný sen“ je, jak nám už samotný název naznačuje, sen nedílnou součástí příběhu. Důležitým motivem je alkohol, pod jehož vlivem vypravěč vzpomíná

⁸⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav: *Prodavač času*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s.210.

⁸⁶ Tamtéž, s.211.

⁸⁷ Tamtéž, s.207.

⁸⁸ Tamtéž, s.210.

⁸⁹ Tamtéž, s.214.

na své mládí. Vracíme se zpět do let, která strávil na gymnáziu. Před usnutím a v alkoholickém opojení vzpomíná také na to, co nestihl udělat a co by rád vrátil zpět. „*Ve snu budoucnost předchází minulost, spící mysl sprádá své děje zpětně a touto metodou dochází jakési hrozná plastičnost.*“⁹⁰ Vypravěč se ve svých vizích a představách prochází po místech, která zná a vidí lidi. Najednou se mu objevuje dívka, kterou viděl minulý den. Postupně si uvědomujeme, že dívka je symbolem snu – je to zhmotnělý sen, který doprovází vypravěče. Postavy jsou pronásledovány postavou nazvanou Šament – stín. Kvůli němu se vypravěči nedaří políbit dívku. Zdá se nám, jako by Šament nesl poselství o nemožnosti dosáhnout obyčejné věci, jako je v tomto případě polibek. „*Sny mají tu děsivou výhodu, že čas i prostor jsou jim úplně k dispozici. Není třeba se prokousávat dobou, unavovat ji délkou cesty, kde je toho třeba, lze porušit pravděpodobnost i logiku a obratem nálady se ubírat novou krajinou a novým štěstím.*“⁹¹ Vypravěč si uvědomuje pomíjivost snu, uvědomuje si, že sen nemůže být realitou, ale přes to všechno by byl rád, aby směl zažít to, co vidí ve svém snu. Máme pocit, že touží po tom, aby sen byl skutečný, a to bez ohledu na místo i čas děje.

Příběh končí zavražděním krásného snu, tedy dívky. „*Ještě jsem znamenal, jak dívka ochabuje a bez života se hrouť v mé náručí, jak se stává bezvládnou a nemírně těžkou, v zoufalství jsem zvedl oči ke kříži nad svou hlavou a setkal jsem se se svou vlastní tváří, zhyzděnou drásavým bolem. (...) Dole pode mnou vytahovali železné rolety výkladních skříní – odtamtud přišla iluze Šamentova výstřelu.*“⁹² Dívka je zde symbolem mládí a síly, když je Šamentem zavražděna, umírá i mládí vypravěče. Povídka končí větou: „*Můj bože, koho by zabil, přelud mé vznícené obraznosti, mé ubohé mládí.*“⁹³ Uvědomujeme si, jak pomíjivé je mládí člověka a že se ani nenadějeme a mládí je pryč. Člověku zbyde jen snění a vzpomínání na minulost.

V textu „Děvka páně“ se setkáváme s iluzí o vůdci a vytěšňováním skutečnosti. Povídka je zaměřená na nacistické Německo a naivní lásku Leny, která k vůdci vzhlíží a obdivuje ho. Lena si utváří iluzi o vůdci pouze z toho, co slyší ve svém okolí a ve společnosti, ve které vyrůstá. Lena je pro svou krásu a mladost vybrána vůdci jako společnice na jednu noc. Jelikož je silně zfanatizována a její obdiv k vůdci je příliš velký, neuvědomuje si nebezpečí, které pro ni právě tato noc představuje. Její iluze je silnější

⁹⁰ Tamtéž, s.59.

⁹¹ Tamtéž, s.61.

⁹² Tamtéž, s.63.

⁹³ Tamtéž, s.63.

než strach a ještě více ji umocňuje vědomí, že on-vůdce myslí hlavně na lid a národ a ne na lásku pro sebe. Je očarována jeho osobou a na nic jiného nemyslí, jen na to, aby ho učinila šťastným. Její iluze zastiňuje a popírá vůdcovo jednání, jeho nestoudnost a jeho oplzlost, se kterou se zmocňuje jejího těla. Lena ho vidí jako „prince“, ve skutečnosti je ale zcela jiný: „*V šeru svítání vidí plní lůžko. Na lůžku, pokryt tygří koží, leží veliký diktátor. Roztažené holé nohy. Bachraté, pokroucené palce. Ústa pootevřená. Chrápe. Lena si tiskne ruce na místo, kde buší její srdce. Cítí mateřskou něhu. Můj milý, můj veliký milý, můj unavený!*“⁹⁴ Lena miluje pouze iluzi, nikoli skutečnou osobu, kterou je vůdce-diktátor.

Chápání se vymyká i to, že ona se stává milenkou na jednu noc a za její službu má být odměněn její otec. Přitom, když z vůdcova domu odchází, je jí jedno, zda otec bude či nebude povýšen. „*Holá lebka šroubuje plnicím perem a sahá do kabátu pro šekový blok. ‚Ne, ne, ne, děsí se Lena‘ (...), ‚Hned to schovejte, ‚zlobí se Lena. Překvapení. Hlavy se k sobě naklánějí. Co tedy? ‚Nic! Jsem – poctěna. Miluji. Jsem šťastna. ‚Váš otec bude povýšen. ‚Nechci o tom nic vědět.‘“*⁹⁵ Zde je vidět, jak silně věří ve svou lásku k muži, kterého si vysnila a s kterým také prožila noc. Ona nechápe, že celá noc byla jen jakýsi „obchod“, za který měla dostat zapláceno. Lena noc vnímá jako lásku, která bude pokračovat i v budoucnu. Sebe chápe jako tu vyvolenou právě pro tohoto muže a pro toto poslání. „*Milenka diktátorova! (...) Celá jsem se dnes v noci rozdala. On byl mým milencem. On, rozumíš, který nemiluje ženy, který miluje jen mne. Který nikdy nespí, než dnes, znaven láskou!*“⁹⁶

Tato iluze, kterou si o diktátorovi vytvořila, se jí stala osudnou. Když při odchodu z jeho domu poruší ústní „smlouvu“, že nebude o noci nikde a s nikým mluvit („*Lena však nedovede mlčet. Jak by mohla, když její srdce překypuje blahem?*“⁹⁷), a lidem vypráví o poměru s diktátorem, je vůdcovými muži odvezena na odlehlé místo, kde je zastřelena. „*A jak Lena stojí s pootevřenými ústy, s růžemi, přitištěnými na prsa, hledíc do vysokého blankytu, třeskne rána. A pak druhá a třetí. Lena se kácí. Tváří k zemi.*“⁹⁸

Iluze lásky zastiňuje Leně racionálně myslet a domýšlet důsledky vlastního jednání. Nedokáže nahlédnout do budoucna, co se může stát, pokud bude „diktátorovou

⁹⁴ Tamtéž, s.139.

⁹⁵ Tamtéž, s.140.

⁹⁶ Tamtéž, s.141.

⁹⁷ Tamtéž, s.142.

⁹⁸ Tamtéž, s.143.

milenkou“. Povídka nám ukazuje, jak potlačování skutečnosti může obrátit realitu proti člověku. Tedy, že může vést až k jeho smrti. Povídka *Děvka páně* je podobně pojata jako povídka „Vavřínek“, o které se zmíníme později.

Na závěr této kapitoly se blíže zaměříme na povídku „Vavřínek“, kde se objevuje jiný typ iluze. Zde si iluzi netvoří hlavní postava-Vavřínek, ale jeho rodiče. „*Byl jedináčkem. Matka byla do něho zamilována, otec ho obdivoval. Ostatně byl to hodný hoch.*“⁹⁹Již první věta povídky nám ukazuje, že rodiče na něho kladli jiné nároky, než kterých mohl dosáhnout v budoucím životě. Jednotlivé iluze o Vavřínkovi se rodičům postupně bortí, ale stále doufají, že se opět iluze stanou skutečností. Rodiče tedy uvnitř sebe popírají skutečnost, že jejich syn je jiným, než jakého si vysnili. Už obraz syna byl jiný, než o jakém snili. Nebyl zrovna hezký na pohled, neměl vlohy pro náročnější práce. Rodiče se v něm tedy vzhlíží, považují ho za někoho, kým není. Milují více iluzi než syna, jakého mají. Všechny tyto okolnosti a společnost, ve které vyrůstá, se postupem času mění v tragédii, když Vavřínek umírá. Už uvedená citace naznačuje, že vztah mezi rodiči a Vavřínkem není běžný. Matka je do syna „zamilována“. Otec „obdivuje“ syna. To vše způsobuje, že jím jeho vrstevníci opovrhují a nepřijímají ho mezi sebe, posmívají se mu, a to nejen děti, ale i jejich rodiče. Dalším zásadním okamžikem v jeho životě se stává nástup do školy. Matka si usmyslí, že bude kupcem. Pro tuto profesi však V: nemá předpoklady „*Kupcem bude! – horlila matka. A při tom zůstalo. Vavřínek byl obětován obchodníku smíšeným zbožím na rohu náměstí. Počala se tak řada nesčetných pláčů, hněvů a lítostí. Dobrák Vavřínek nebyl příliš chápavý ani nyní, v praktickém učení. Zkusil pro to ovšem dost ústrků a ran, a tyto ústrky a rány byly pak oplakávány láskou rodičů. Byl učiněn pokus, aby byl synek svěřen lidumilnějšímu kupci. Byl tedy přemístěn, ale ukázalo se, že nový principál je horší předešlého. Nezbylo než smířit se s tímto osudem a Vavřínek tedy trpěl a rodiče trpěli s ním.*“¹⁰⁰ Zde je jasně vidět, že Vavřínek je v učení nešťastný a vše dělá jen kvůli matce. Je zde naznačeno, kdo v rodině má vůdčí postavení – matka, nikoli otec. Na straně rodičů se objevuje opět iluze o něčem, co ve skutečnosti není pravdou. Vavřínek se stále více uzavírá, dostává se do izolovanosti a situace zůstává neměnná i po svatbě, kterou domluvila jeho matka a rozhodně nebyla z lásky, ale jen matčinou iluzí o dobru svého syna.

⁹⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů*. Praha: Československý spisovatel, 1964. s.181.

¹⁰⁰ Tamtéž, s.183.

Matka syna vychvaluje nejen v rodině, ale i ve svém okolí. „*Vavřínek byl velký, hezký, statný hoch, silný, šikovný, ovšem že je teď starost s hledáním nevěsty. Neboť, není-liž pravda, takový chlapec zasluhuje děvče pěkné, pracovité a bohaté.*“¹⁰¹ Vlivem nevhodné ženy pro svého syna (lakomá, sobecká dívka z domu, který její vlastní otec propíjí), se dočká i vlastního úpadku a následně i neštěstí pro své jediné dítě. Sled nešťastných událostí završuje krach obchodu, nevěra Vavřínkovy ženy a posléze i mobilizace. Vavřínek však odchod na vojnu vítá a teprve zde se z něho stává muž v pravém smyslu slova. Povídka končí tragicky, zavražděním Vavřínka. Až v tento okamžik je přijímán společností, soucit s ním je oprávněný: „*Stal se Vavřínek konečně tím, čím zasloužil být již dávno za své trpké pouti životem: ubohým, litovaným člověkem.*“¹⁰²

Rodiče můžeme pokládat za příčinu neúspěchů Vavřínka. Kladli na něho příliš velké nároky a trvali na své iluzi o někom, kým jejich syn rozhodně nebyl. Vavřínek byl už od počátku odsouzen k tragédii, které mohli zabránit pouze rodiče a to tím, že by přestali trvat na své iluzi a popírání reality.

¹⁰¹ Tamtéž, s.184.

¹⁰² Tamtéž, s.194.

5 Závěr

V bakalářské práci jsme se pokusili na základě analýzy vybraných textů ukázat, jak je v povídkách Jaroslava Havlíčka tematizována smrt a další rituály spojované se smrtí. Naznačili jsme motivy smrti, rozdělili jsme je do několika kategorií, které shledáváme jako zásadní pro tvorbu Havlíčka.

Smrt je podstatnou složkou Havlíčkových děl a doplňuje život, někdy zastihuje realitu. V jeho příbězích smrt pomáhá chápat činy a jednání jednotlivých literárních postav a dokresluje nám jejich psychické rozpoložení.

Důležitým motivem je také smrt boha. Tento konflikt má symbolický význam a ukazuje, jak je smrt spjatá s řádem a pravidly života. Havlíčkovy postavy umírají v různém věku, ať už jako starý člověk („Matylida“) nebo muž ve zralém věku („Bratr“) nebo malé dítě („Amorek smrti“, „Svatá noc“). Právě v povídce „Amorek smrti“ se malé dítě setkává se smrtí, která si bere jeho přítelkyni. Havlíček líčí i smrt v důsledku nemoci, jak je tomu například v povídce „Dědictví po živé“. Motivy sebevraždy jsou v povídkách Havlíčka také zařazeny, v podobě nešťastné lásky Inky v povídce Kinžal. Dalším nápadným motivem je vražda, která je v povídkách také značně zastoupena

Pomocí této analýzy jsme dokázali, že motivy smrti jsou pevnou součástí díla Jaroslava Havlíčka. Četnost těchto motivů je dána také událostmi, které Havlíček zažil – boje během první světové války. Havlíček smrt vnímá jako přirozenou a nedílnou součást lidského života. Autor se v povídkách vyjadřuje i k bohu, jeho stanovisko shledáváme hlavně v povídkách „Zánik městečka Olšiny“ nebo „Ovoce života“, kde autor nechává boha zemřít nebo zmizet. Tyto povídky jsou jiné, než povídky ostatní, řeší něco zcela zásadního. Autor zde nechává zmizet něco věčného, co je spojen (z hlediska náboženského) s lidskou existencí. Pokud zemře bůh, pak jsou lidé ztraceni, nevědí, co si mají počít a jak mají naložit se svými životy.

V druhé části práce jsme se pokusili zdokumentovat motivy snu. Pokusili jsme se je vysvětlit a rozdělit do několika částí, podle druhu motivů spojených se snem. Havlíček se ve svých povídkách zabýval i snem spojeným s iluzí. Tyto iluze jsou zajímavé i pro běžný život. Pokud se podíváme na povídku „Vavřínek“, jsme zde konfrontováni s vysokými cíli rodičů a neúmyslnou tragédií vlastního syna.

Pomocí iluzí a snů v dětské mysli nahlédli, jak funguje dětské myšlení a reflexe na skutečnost, když je člověk již dospělým. Dospělý člověk s jednotlivými významy skutečnosti pracuje odlišně než malé dítě. Nemá takovou fantazii a možnosti pro snění. U Havlíčka je dětské snění vnímáno jako přechod z reálného světa do světa fikce a snů. Další oblastí, kterou jsme se pokusili zdokumentovat, je halucinace a vize s ní spojené. V těchto stavech se člověk dostává tam, kam by se za normálních okolností nedostal. Všechny tyto prožitky se nepřímo projevují i v následném „probuzení“ do běžného života. Některým jedincům se tento přechod ani nepoštěstí a navždy zůstanou uzavřeny ve světě halucinací a vizí, které nejsou reálnými.

Jaroslav Havlíček rozvinul ve svém povídkovém díle celou škálu motivů smrti a snu – tímto způsobem zachytil nejen složitost lidské psychiky, ale dokázal také tyto fenomény (smrt, sen) využít jako silné poetické obrazy.

Použitá literatura

Primární literatura

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Máňa*. Hradec Králové: Kruh, 1981.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Smaragdový příboj: novely*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Prodavač času: 3 knihy povídek*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1968.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Zázrak flamendrů: povídky z kufru*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1964.

Sekundární literatura

BÁRTOVÁ, Jana. Nemoc a smrt – na scénu! In.: DVOŘÁK, Jan – MLSOVÁ, Nella (eds.). *Hlavní téma: Psychologická próza*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. 1. vydání. S. 107-111. ISBN 80-7041-049-3.

BRANALD, Adolf. Vzdorný Jaroslav Havlíček. In.: Jaroslav Havlíček: *Vzdoropohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1954. str. 213-223.

DRDA, Jan. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 29-52.

DVOŘÁK, Karel. *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976.

ERBEN, Karel, Jaromír. *Zlatovláska a jiné české pohádky*. Praha: Albatros, 1969. s.115-121.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Rub života, líc smrti*. Praha: Orbis, 1975. 1. vyd. 176 s.

HAVLÍČKOVÁ, Marie. - MLSOVÁ, Nella. - TAUDYOVÁ, Hana. *Jaroslav Havlíček. Neklidné srdce*. Liberec: Bor, 2006. 1. vyd. 144 s. ISBN 80-86807-27-4.

KERRIGAN, Michael. *Historie smrti*. Praha: Deus, 2008. 1. vydání. 187 s. ISBN 978-80-8708755-8

MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. 1. vyd. 204 s. ISBN 80-7041-175-9.

NAVRÁTIL, Jiří. Doslov. In.: Jaroslav Havlíček: *Neklidná srdce*. Praha: Mladá fronta, 1972.

NEJEDLÁ, Jaromíra. *Balada a moderní epika*. Praha: Československý spisovatel, 1975. 1. vyd. 176 s.

RUMLER, Josef. Doslov. In.: Jaroslav Havlíček: *Smaragdový příboj*. Praha: ČS, 1962. 2. vyd. s. 289-300.

RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. Praha: Československý spisovatel, 1973. 1. vyd. 320 s.

RUMLER, Josef. Hodina mé paměti na tvůrčí dílnu Jaroslava Havlíčka. In.: DVOŘÁK, Jan. MLISOVÁ, Nella (eds.) *Hlavní téma: Psychologická próza*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. 1. vyd. s. 124-142. ISBN 80-7041-049-3.

RUMLER, Josef. Marie a Jaroslav. In.: Jaroslav Havlíček: *Máňa*. Hradec Králové: Kruh, 1981.

RUMLER, Josef. Povídky z Havlíčkova kufru. In.: Jaroslav Havlíček: *Zázrak flamendrů*. Praha: ČS, 1964. 1. vyd. str. 473-488.

RUMLER, Josef. Prodavač času Jaroslav Havlíček. In.: Jaroslav Havlíček: *Prodavač času*. Praha: ČS, 1968. 1. vyd. str. 427-445.

RUMLER, Josef. Úvod. In.: Jaroslav Havlíček. *Kalvach*. Hradec Králové: Kruh, 1976. 1. vyd. str. 7-9.

SCHERER, Georg. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství: 2005. 1. vyd. 271 s. ISBN 80-7192-914-X.

ŠMAHELOVÁ, Hana. "Smrt kmotřička" a "Ošizená smrt" (Podoby smrti ve starší české literatuře a ve folklorní pohádce). In.: ŠMAHELOVÁ, Hana. *Prolamování struktur*. Praha: Karolinum, 2002. 1. vyd. str. 48-70. ISBN 80-246-0340-3.

VIEWEGH, Josef. *Sebevražda a literatura*. Brno: Psychologický ústav, 1996. 1. vyd. 282 s. ISBN 80-85880-10-5.

ZEMAN, Milan. (ed.) *Poetika české meziválečné literatury. Proměny žánrů*. Praha: Československý spisovatel, 1987. 1. vyd. 356 s.